

הגירה פנימית בישראל¹

קובי ברוידא וגיא נבון

סדרת מאמרים לדיון 2006.07
אוקטובר 2006

¹ המחקר התבצע בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בהתבסס על קבצים שהוכנו על ידי אגף דמוגרפיה ומפקד. אנו מודים לסיגלית שמואל, הדס יפה ורחל מור על הפקת קובצי הנתונים ומיזוגם. אנו מודים גם לרוני פריש ומשתתפי סמינר מחלקת המחקר בבנק ישראל על הערותיהם המועילות. מחלקת המחקר, בנק ישראל <http://www.boi.gov.il>

הדעות המובאות במאמר זה אינן משקפות בהכרח את עמדת בנק ישראל

תקציר

עבודה זו מאפיינת משפחות שעברו יישוב בישראל – הגירה פנימית. הניתוח, המתבסס על מדגם ארצי של משקי בית ב-1983 וב-1995, משלב לראשונה את מאפייני המהגרים ומאפייני יישוב המוצא והיעד. הממצאים מלמדים כי: הגירה פנימית היא תופעה משמעותית – כ-17 אחוזים מהמשפחות הנחקרות החליפו יישוב מגורים; הנטייה להגר עולה עם ההכנסה ורמת ההשכלה ויורדת עם הגיל, אם כי מגיל מסויים היא שבה ועולה; יש הבדלים חשובים בין היישובים במאזן ההגירה ובמאפייניה. בנוסף, אנו מנתחים שני תהליכים חשובים הזוכים להתייחסות נרחבת בדיון הציבורי: הפרבור והחלשות עיירות הפיתוח. אנו מוצאים יציאה של אוכלוסיות חזקות מהמטרופולינים ובפרט הגירה של החזקים ביותר ליישובים פרבריים-קהילתיים. כמו כן אנו מתעדים עזיבה משמעותית של עיירות הפיתוח, בייחוד בקרב זוגות צעירים ומשכילים. נמצא הבדל מסויים בין יעדי העוזבים את עיירות הפיתוח: רבים מעוזבי עיירות הצפון נשארים בצפון, והחזקים שבהם עוברים ליישובים קהילתיים שם; בקרב עוזבי עיירות הדרום רבים יותר עוברים למרכז הארץ. הממצאים על ההגירה השלילית מהעיירות בולטים על רקע המדיניות של עידוד הפריפריה ועיירות הפיתוח. המעבר של משפחות חזקות – הן מהמטרופולינים והן מעיירות הפיתוח – ליישובים קטנים והומוגניים יותר מעורר שאלות מדיניות חשובות בדבר קיטוב והגדלת פערים בין יישובים.

Internal Migration in Israel*

Kobi Braude and Guy Navon

Abstract

This paper characterizes families that changed their locality of residence within Israel – internal migration. The analysis draws on a nation-wide sample of households in 1983 and 1995, combining the characteristics of the migrants with those of the localities of origin and destination. The findings indicate that: internal migration is of significant scope with 17 percent of the families examined changing their locality; the likelihood of migrating rises with income and educational attainment, and declines with age up to a certain point, after which the latter trend is reversed; localities differ substantially in their balance of migration and the characteristics of the migrants. We further analyze two important processes that have attracted considerable public attention: the rise of the suburbs, and the weakening of the development towns. We find that strong populations leave the metropolitan areas – in particular, the strongest move to affluent suburbs and rural communities. We also document a significant net flow out of the development towns, especially among young well-educated couples. Those who leave the development towns differ in their destination: Many of those leaving the development towns in the north stay in the region – the strongest of whom move to rural communities there – while among those leaving the towns in the south, a larger fraction moves to the center of the country. The net negative migration balance in the development towns is all the more noteworthy considering the longstanding policy to strengthen these towns and the periphery in general. The flow of strong families – from the metropolitan areas as well as from the development towns – to smaller and more homogeneous localities has important policy implications regarding the rise in disparities among localities.

* The research was carried out in the research room of the Central Bureau of Statistics, using datasets prepared by the Demography and Census Division. We thank Sigalit Shmueli, Hadas Yafeh, and Rachel Mor for preparing the datasets and merging them. We also thank Roni Frish and participants of the Bank of Israel Research Department seminar for helpful comments.
Research Department, Bank of Israel <http://www.boi.gov.il>

1. מבוא

עבודה זו מאפיינת משפחות שעברו יישוב בישראל – הגירה פנימית – בין השנים 1983 ו-1995. תרומתה של העבודה בכך שהיא מציגה ניתוח אשר משלב את מאפייני המהגרים ומאפייני יישוב המוצא והיעד של כל מהגר ברמת פירוט גבוהה במידה משמעותית מזו שקיימת במחקרים קודמים על הגירה פנימית בישראל. לנוכח התייעוד המועט של מאפייני ההגירה בישראל, עבודה זו מתמקדת באפיון מסודר ושיטתי של העובדות, בדגש על ניתוח ההגירה בחתך של סוגי היישובים ולא דווקא בחתך גיאוגרפי של מחוזות או נפות.

ממצאי העבודה מלמדים כי הגירה פנימית היא תופעה משמעותית: כ-17 אחוזים מהמשפחות הנחקרות החליפו יישוב מגורים (לפחות פעם אחת) בין 1983 ל-1995. הנטייה להגר בקרב משפחות אלה עולה עם ההכנסה ורמת ההשכלה ויורדת עם הגיל, אם כי לאחר גיל מסויים נטייה זו שבה ועולה. מחקרים קודמים תיעדו ממצאים דומים לגבי יישובים מסויימים או לגבי אזורים גיאוגרפיים. ממוצעים אזוריים עלולים להסוות שונות רבה בין יישובים בתוך האזורים. אנו מסתמכים, לראשונה, על מדגם ארצי של נתונים ברמת משק הבית ומראים כי הממצאים חוזרים על עצמם בכל טיפוס היישובים. בנוסף אנו מוצאים כי נרשמה הגירה (יוצאת ונכנסת) בהיקפים משמעותיים בכל סוגי היישובים, אולם יש הבדלים חשובים בין היישובים במאזן ההגירה ובמאפייניה.

העבודה אינה מתיימרת להציג תמונה כוללת של ההגירה הפנימית בישראל. נסיון כזה נדון מראש לכשלון בגלל ריבוי המימדים של התופעה. אנו מתייחסים רק למשפחות במגזר היהודי בהן שני בני הזוג השתייכו לאותו משק בית במהלך כל התקופה, ובוחנים את יישוב המגורים שלהן ב-1983 וב-1995. נגדיר משפחה כמהגרת אם יישוב המגורים שלה ב-1995 שונה מאשר ב-1983. המדגם הוא איפוא מסוג של "אוכלוסייה קבועה", מתייחס לסוג אחד בלבד של משקי בית ואינו מקיף את כל מעברי היישוב שייתכן שאותו משק בית ביצע בין שתי השנים הללו. יודגש כי המדגם אינו כולל את עולי שנות התשעים – רק אדם שכבר היה בארץ ב-1983 עשוי היה להכלל במדגם. למרות ההגדרה הממוקדת של אוכלוסיית המחקר, לרשותנו מדגם ארצי גדול: 17,199 משפחות, המייצגות נתח נכבד מכלל האוכלוסייה, וממצאי המחקר הם בעלי תחולה רחבה – אנו קושרים אותם לשינויים משמעותיים שחלו בגודלה והרכבה של האוכלוסייה בכמה סוגי יישובים. יתר על כן, למשפחות חשיבות מיוחדת – נראה כי הן בסיס הכרחי לאיתנותו של יישוב, והן בוודאי המתעניינות העיקריות באיכות מערכת החינוך ביישוב ואף משפיעות עליה.

ייחודו של בסיס הנתונים העומד לרשותנו הוא שמלבד המאפיינים של משקי הבית הוא כולל גם את שמו של יישוב המגורים של משק הבית בכל אחת מהשנים ואת מאפייניו של אותו יישוב כגון מספר תושביו, ההכנסה הממוצעת בו ועוד. פירוט זה של מאפייני היישובים איפשר לנו לסווג את כלל היישובים שבמדגם למספר טיפוסים על פי המאפיינים שלדעתנו הם החשובים ביותר: גודל היישוב, מרחקו מן המטרופולין, והכנסתו. על בסיס סיווג זה אנו בוחנים את מאפייני המהגרים (הנכנסים והיוצאים) בטיפוסי היישובים השונים ומצביעים על מספר תופעות חשובות.

ניתוח מאפייני המהגרים בין יישובים הוא בעל חשיבות רבה. הגירה זו משקפת מציאות: היא מבטאת תגובה של הפרטים לכוחות השוק ולמדיניות ציבורית; היא יכולה להוות מדד לשלונה או הצלחתה של מדיניות מסויימת, לחולשתם או חוזקם של יישובים או אזורים בארץ; עזיבה של יישוב או אזור עשויה להעיד על קיומה של בעיה שם, גם אם בשלב ראשון קשה למדוד או אף להגדיר במפורש מהי. הגירה פנימית היא בעלת עניין רב בהקשר של מדיניות, בייחוד בישראל, בהתחשב בכך שלאורך שנים המדיניות

הציבורית המוצהרת ייחסה משקל רב כל כך לפריסה המרחבית של האוכלוסייה ולעתים קרובות אף הקצתה משאבים ניכרים בנסיון להשפיע על מקום המגורים של הפרטים ("עידוד הפריפריה", "פיזור אוכלוסין" ועוד). ההגירה הפנימית גם מעצבת מציאות ויש לה השלכות משמעותיות על מגוון תחומים. נזכיר בהקשר זה מספר דוגמאות: תהליכי פרבור, דפוסי שימוש בקרקע, היבטים תחבורתיים (תשתיות, יוממות ועוד), תהליכים המזינים עצמם של החלשות יישובים, ותהליכים של התבדלות והגברת הקיטוב בין יישובים. מעקב אחר הדיון הציבורי כיום מגלה לא מעט התייחסויות להשפעותיה של ההגירה הפנימית, למשל מצד ראשי יישובים הסובלים מעזיבת אוכלוסייה מבוססת.

אנו מנתחים שני תהליכים חשובים הזוכים להתייחסות נרחבת בדיון הציבורי: פרבור המטרופולינים והחלשות עיירות הפיתוח. הפרבור מתבטא ביציאה של אוכלוסיות חזקות מערי המטרופולינים ליישובים אחרים וביטווי המובהק במעברם של החזקים ביותר ליישובים פרבריים-קהילתיים שאוכלוסייתם גדלה מאוד. התהליך השני מתבטא בעזיבה משמעותית של עיירות הפיתוח בצפון ובדרום, בייחוד של זוגות צעירים ומשכילים. שיעור העזיבה נטו של עיירות הפיתוח בקרב אוכלוסיית המשפחות הנחקרת בשנים 1983-1995 עמד על 6 אחוזים בצפון ו-11 אחוזים בדרום. נמצא הבדל מסויים בין יעדי העוזבים את העיירות בשני האזורים: רבים מעוזבי העיירות בצפון נשארים באזור הצפון או חיפה, חלקם, בייחוד החזקים שבהם, עוברים ליישובים קהילתיים באזור; בקרב עוזבי עיירות הדרום רבים יותר עוברים למרכז הארץ. גם בדרום היישובים הקהילתיים מושכים מן העיירות אוכלוסייה משכילה במיוחד, אם כי בהיקף קטן יותר מאשר בצפון. יש דמיון רב בין התהליכים שאנו מתעדים במטרופולינים ובעיירות הפיתוח: מעבר של משפחות חזקות מיישובים עירוניים גדולים ובעלי אוכלוסייה מגוונת ליישובים קטנים והומוגניים. הממצאים על ההגירה השלילית מעיירות הפיתוח מעניינים במיוחד גם משום שהם עומדים בניגוד למדיניות המוצהרת לעידוד עיירות אלה.

בעת גיבוש מדיניות ציבורית ביחס לפרבור וביחס להקמת יישובים קהילתיים חדשים ראוי להביא בחשבון את הממצאים לגבי תהליך ההפרדה בין אוכלוסיות חזקות לחלשות, העלול להגדיל את הקיטוב ואת הפערים באיכות החינוך – תהליך שהינו חלק בלתי נפרד מהפרבור והמעבר של אוכלוסיות חזקות ליישובים קהילתיים-מבוססים. להקמת יישובים כאלה יש, כאמור, גם משמעויות מבחינת שימוש בזבזני בקרקע, השקעה עודפת בתשתיות ועוד.

מבנה העבודה הינו כדלקמן: פרק 2 סוקר את הספרות על הגירה פנימית בישראל. פרק 3 מסביר את סיווג היישובים לטיפוסים ומתאר את התפתחות האוכלוסייה ומאפייניה בכל טיפוס. בסיס הנתונים מתואר בפרק 4, זרמי ההגירה ומאפייני המהגרים מתוארים בפרק 5. פרק 6 מתמקד במטרופולינים ובתהליכי הפרבור ופרק 7 בעיירות הפיתוח. סיכום ודיון במשמעויות הממצאים מובאים בפרק 8. תוצאות האמידה האקונומטרית מובאות בנספחים.

2. סקירת ספרות

ניתן לחלק את הספרות על ההגירה הפנימית בישראל לשלושה זרמים: הראשון מתמקד בתיאור היקפי ההגירה בין אזורים גיאוגרפיים והשפעתם על תהליכי פרבור ותעסוקה. השני עוסק באזור, יישוב או צורת התיישבות מסוימים ובייחוד זכתה לתשומת לב ההגירה השלילית מערי הפיתוח ומאזורי הפריפריה אל מרכז הארץ. הנושא עורר עניין רב משום שתהליכים אלה עמדו בניגוד למדיניות פיזור האוכלוסין. הזרם השלישי בספרות עוסק בחקירת הגירה פנים-עירונית (שכונות בערי פיתוח, שכונות מצוקה) שנועדה לשיפור

איכות החיים. בכל זרמי המחקר נמצא שהמהגרים מתאפיינים בהשכלה והכנסה גבוהות, וכי בולט בקרבם שיעור הזוגות הצעירים.

הגירה בין אזורים גיאוגרפיים

שחר וליפשיץ (1980) מסתמכים על פרסומי ההגירה הפנימית של הלמ"ס ובוחנים את העוצמה והכיוון של ההגירה בין אזורים טבעיים בישראל בשנים 1961-1976. המאמר עוסק בזרמים ברמה האזורית ולא במאפייני המהגרים עצמם. המחברים מוצאים כי מבחינת ההיקף הכולל, רובה של ההגירה הפנימית מתמקד בשלושת המטרופולינים הגדולים ובשולי מטרופולין תל-אביב, וכי אזורי המוצא העיקריים הם גם אזורי היעד העיקריים. מבחינת שיעורי ההגירה, הם מוצאים כי בשלושת המטרופולינים נרשמו השיעורים הנמוכים ביותר. תופעה מעניינת שמוזכרת במאמר נוגעת להיקפי ההגירה ומדיניות פיזור האוכלוסין: המחברים מראים כי ההגירה הבין-אזורית של יהודים הצטמצמה מ-4.3 אחוזים ב-1965 ל-2.6 אחוזים בשנת 1972. הם מסבירים זאת בהחלשות הנכונות לכפות את מדיניות פיזור האוכלוסין. ממצא נוסף הוא כי אוכלוסייה בעלת רמת הכנסה גבוהה נוטה להגר יותר מאוכלוסייה חלשה.

ליפשיץ (1993) מנתח את מגמות ביזור האוכלוסייה וריכוזה בישראל בשנים 1948-1992. הוא מוצא כי ההגירה הפנימית בארץ פעלה לאורך השנים בשני כיוונים: לריכוז האוכלוסייה ברמה הארצית מן הצפון והדרום אל המטרופולינים ולביזור ברמה המטרופולינית. ביזור האוכלוסין בתוך המטרופולין מלמד כי מרבית ההגירה הפנימית היא למרחקים קצרים וכי השינוי ביישוב המגורים אינו מלווה בדרך כלל בשינוי אזור התעסוקה. המדיניות של הפניית עולי שנות ה-50 וה-90 לפריפריה תרמה לגידול מהיר של האוכלוסייה שם, אולם בהמשך העולים מהגרים למרכז הארץ, כחלק מתהליכי הגירה פנימית שמשקפים את כוחות השוק. להמחשה, המחבר מציין שבחלק מהיישובים העירוניים בצפון ובדרום מספר התושבים לא גדל במשך כ-25 שנה, כלומר, ההגירה מהם למרכז הארץ קיזזה את כל הריבוי הטבעי וההגירה לתוכם. ממצאים אלו מאששים לטענתו ממצאים קודמים ומצביעים על כך שמדיניות לפיזור אוכלוסין אינה יכולה להתקיים בכפיה לאורך זמן.

Gabriel, Justman, and Levy (1987) משתמשים בנתונים על זרמי הגירה בין-אזוריים ובודקים את השפעתם של מאפיינים אזוריים על שיעורי ההגירה בין כל אחד מ-14 האזורים הטבעיים בישראל ב-1980. הם מנתחים את ההסתברות להגר לכל אזור באמצעות אמידה של מודל Multinomial Logit. המחברים מוצאים עדויות עקיפות לכך שההגירה הפנימית ב-1980 הייתה מאזורי הפריפריה החלשים למרכז הארץ: נמצא כי תוחלת שכר גבוהה באזור היעד לעומת אזור המוצא משפיעה באופן חיובי ומובהק על ההגירה לאותו אזור; לרמת המינוע באזור היעד יחסית לאזור המוצא השפעה חיובית מובהקת על ההגירה ביניהם; לגודל האוכלוסייה באזור היעד השפעה חיובית מובהקת; לשיעור העיור באזור המוצא השפעה שלילית מובהקת על ההגירה ממנו. בנוסף, המאמר מוצא כי למרחק בין שני אזורים השפעה שלילית על ההגירה ביניהם ברמת מובהקות גבוהה במיוחד. המחברים מסיקים כי הממצאים תומכים בהשערה שההגירה הפנימית בישראל מאופיינת בשיפור דיור, ולא בשינוי תעסוקה. Portonov (1998) מציג ממצאים דומים.

מחקרים על אזורים או יישובים מסוימים

ירושלים

קמחי, חשן ועוזיאלי (1989) בוחנים את מאפייני העוזבים את ירושלים ואת הסיבות לעזיבה. המחקר מתבסס על שאלונים שנשלחו לאנשים שעזבו את העיר בשנים 1983-1986. המחברים מוצאים כי העוזבים הם בעיקר בני 30-35, נשואים, אשכנזים, משכילים, בעלי מקצועות אקדמיים וחופשיים, וכי מרביתם שכירים. שיעורי העזיבה גבוהים במיוחד בשכונות היוקרה של ירושלים ונמוכים במיוחד בשכונות הדתיות.

המחברים מפרידים בין העוזבים ליישובים שסביב ירושלים לבין אלו שעזבו למחוז אחר. משפחות נוטות להגר בקרבת ירושלים ורובן ממשיך לעבוד בה. מנגד, יחידים, צעירים ומשכילים נוטים לעבור למחוזות אחרים וכמעט כולם עוברים לאזור תעסוקה שמחוץ לירושלים. המחברים מסבירים שהדיוור היה המניע העיקרי לעזיבת העיר – בעיקר בקרב העוברים ליישובי הלוי. המניע השני בחשיבותו הוא תעסוקה, בעיקר אצל העוברים אל מחוץ לאזור ירושלים. גורמים הנחשבים כייחודים לירושלים כגון יחסי חילוניים-דתיים, יהודים-ערבים או אפשרויות בילוי כמעט שלא צוינו כסיבה המרכזית לעזיבת העיר.

הגליל והמצפים

הקמת 26 נקודות יישוב חדשות ("מצפים") בגליל בשנים 1979-1981, כחלק ממהלך התיישבותי נרחב למשיכת אוכלוסייה צעירה ומשכילה מאזורי המטרופולין, העלתה מחדש את השאלה האם מדיניות ממשלתית המעודדת פיזור אוכלוסין יכולה להצליח לאורך זמן.

ליפשיץ (1986) מסתמך על קובץ שינוי הכתובות של משרד הפנים, ובודק את ההגירה אל הגליל וממנו וכן בין אזורי הגליל עצמו בשנים 1961-1983. נמצא שהקמת היישובים הקהילתיים והמצפים החדשים הביאה לשינוי במאזן ההגירה משליל לחיובי בכמה מאזורי הגליל. הדבר ניכר בייחוד בהגירה ליישובים הן מאזורים אחרים בגליל והן מאזור חיפה ומרכז הארץ. היישובים החדשים מושכים אוכלוסייה חזקה ומהווים לפי אבחנת המחבר פרברים מרוחקים של חיפה. לדעתו, ההגירה מחיפה והמרכז אל הגליל קשורה איפוא בתהליכי הפרבור. לעומת זאת, המהגרים אינם מגיעים לעירות הפיתוח שבאזור. מרבית העוזבים את אחד מאזורי הגליל עוברים למרכז הארץ או לאזור חיפה ולא לאזור אחר בגליל. בסיכום, המחבר טוען ש"ההגירה ליישובים החדשים היא בהיקף מצומצם ואין בה עדיין כדי לפתור את שתי הבעיות העיקריות של הגליל: יהוד הגליל וצמצום הפערים שבין הגליל לבין מרכז הארץ." מנגד, היא עלולה ליצור בעיה חדשה: הגדלת הקיטוב החברתי-כלכלי בתוך האזור, כמו למשל, בין מעלות לבין כפר ורדים, ובין כרמיאל ליישובי גוש-שגב.

ליפשיץ וצ'מנסקי (1990) בוחנים את תרומתם של המצפים החדשים לפיתוח הגליל ומוצאים שהרמה החברתית-כלכלית של יישובים אלה גבוהה משמעותית מן הממוצע האזורי (והארצי) ובכך הם העלו את הרמה הממוצעת בכמה מאזורי הגליל. עם זאת, היישובים החדשים הגדילו את הפערים הפנימיים בגליל בין היישובים הותיקים והחדשים. המחברים מסבירים שאזור חיפה (ולא הגליל) ממשיך להוות את מוקד התעסוקה של תושבי היישובים החדשים – רובם עובדים משכילים ומיומנים: כ-60 אחוז מן הגברים ו-70 אחוז מהנשים ביישובים אלה מועסקים באזור חיפה. תרומת המפעלים שהוקמו ביישובים החדשים לכלכלת האזור, בפרט ליישובים הקיימים, מועטה: מרבית המועסקים במפעלים אלה הם אנשי היישובים החדשים – רק 27 אחוז מעובדיהם באים מיישובים קיימים באזור, ואלה ברובם עובדים פחות מיומנים. המפעלים החדשים גם כמעט שאינם רוכשים מוצרים ממפעלים אחרים בגליל. הם רוכשים אומנם כמחצית מן השירותים להם הם נזקקים באזור עצמו, אולם מרביתם מההתיישבות החדשה עצמה ורק מיעוט מהיישובים הותיקים בגליל. המפעלים בהתיישבות החדשה גם לא שינו באופן מהותי את מאפייני התעסוקה באזור – התפלגות התעסוקה בהם בין ענפים מתקדמים ומסורתיים דומה לגליל בכלל. המחברים מסכמים כי "ההתיישבות החדשה יצרה מקומות תעסוקה בעיקר עבור תושביה" וגם זאת במידה מוגבלת בהתחשב בהיקף היוממות לחיפה. תרומת משקי הבית ביישובים החדשים לכלכלת האזור מוגבלת גם היא, למרות כוח הקנייה הגבוה שלהם. אף שתושבי היישובים החדשים באזור תפן מבצעים את מרבית רכישותיהם בערי הפיתוח שבסביבה, מרביתם הגיעו מיישובים ותיקים בגליל, כך שאי אפשר לומר שהם הגדילו את נפח הפעילות באזור. לעומת זאת תושבי אזור שגב, שרבים מהם באו מבחוץ (מאזור חיפה) ממשיכים לערוך חלק ניכר מקניותיהם מחוץ לאזור (בחיפה וסביבתה). בסיכום קובעים המחברים

כי "ההתיישבות החדשה בגליל לא חיזקה, ואולי אף החלישה, את הבסיס הכלכלי האזורי." יש לציין שהמחקר מתייחס לתקופה סמוכה יחסית למועד הקמת היישובים ולכן בוחן בעיקר את השפעות הטווח הקצר.

עיירות הפיתוח

הספרות בתחום זה בוחנת את הגורמים ברמת היישוב, המשפיעים על הגירה מעיירות פיתוח ואליהן, תוך דגש להשפעה של הקמת יישובים קהילתיים חדשים על עזיבת העיירות.

קלאף (1977), שהשתמש בנתוני מפקד האוכלוסין מ-1972, מסביר ש"גורמי הדחייה החזקים של אזורי הפיתוח יביאו לכך שרק האוכלוסייה החלשה, בעיקר ממוצא מזרחי, תתרכז באזורים אלה." קיפניס (1983) מפרט את ההגירה הפנימית בין סוגי היישובים השונים בגליל ובאזור חיפה בשנים 1975-1979 ובכלל זה הגירה משמעותית בין עיירות הפיתוח והמושבים הסמוכים להן. הוא מסיק כי במחצית השנייה של שנות השבעים הפך האזור לשדה הגירה אחד, כלומר, לאזור שרוב ההגירה של אוכלוסייתו מתרחשת בתוכו ולא ממנו לאזורים אחרים או מהם. שדה זה התהווה באופן ספונטאני ובניגוד למדיניות התכנון המוצהרת.

שוורץ (1990) בוחנת ברמת הפרט את נתוני ההגירה הגולמית לתוך 25 ערי פיתוח בשנים 1978-1983 על סמך נתוני מפקד 1983, ומוצאת שקיומה של תשתית מפותחת של תעשייה או שירותים עסקיים אינה מגדילה את שיעור ההגירה אל העיר; לעתים הקשר בין היקף התשתית התעשייתית בעיר לבין כוח המשיכה שלה הוא דווקא שלילי. המחברת משערת שהדבר נובע ממאפייני התעשייה הקיימת בערים אלה, שאינה יכולה לספק רמת חיים גבוהה ואף עלולה לגרום לעיר נזק תדמיתי. ממצא זה מעלה שאלות לגבי מדיניות הסינוע הממשלתית לערי הפיתוח המתמקדת בענפי תעשייה הדורשים כוח אדם בלתי מיומן. לדעתה, מדיניות זו פוגעת בתדמיתן של ערי הפיתוח וביכולתן למשוך אוכלוסייה חזקה.

אלפנדרי ושפר (1992) בחנו באמצעות שאלונים את הסיבות להגירת "אוכלוסייה חזקה" משלוש ערי פיתוח ואליהן (קרית שמונה, חצור הגלילית ומגדל העמק). הם מצאו כי התעסוקה היא המניע העיקרי להגירה וכי עוזבי העיירות חזקים מן המהגרים אליהן. רבים מהמועסקים החזקים בעיירות הפיתוח לא גרים בהן אלא ביישובים סמוכים משיקולים של איכות מגורים וסביבה.

הגירה פנים-עירונית

מאמרים אחדים בחנו את ההגירה הפנים-עירונית, אשר אינה קשורה בד"כ בשיקולי תעסוקה. ברון, בן-ציון וכרמון (1990) השתמשו בנתוני השאלון המורחב של מפקד 1983 כדי לבחון את תנועות ההגירה אל שכונות מצוקה ומהן וכדי להשוות את תכונות המהגרים לתכונות התושבים הותיקים של שכונות אלה.¹ החוקרים מוצאים כי המהגרים הינם בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים גבוהים משמעותית בהשוואה לתושבים הותיקים: בניגוד לצפוי לא רק עוזבי השכונות חזקים מן הותיקים, גם הנכנסים אליהן הינם חזקים יחסית, כמעט כמו העוזבים. המחברים מציינים כי ממצא זה סותר ידע מקובל בדבר ברירה שלילית לפיו החזקים צפויים לעזוב שכונות מצוקה ובמקומם צפויים להיכנס תושבים חלשים. הם משערים שהשכונות משמשות כתחנת מעבר לצעירים שהינם חזקים יחסית לתושביהן הקבועים. עוד נמצא

¹ ותיק הוא מי שגר בשכונה חמש שנים לפחות. מהגר הוא מי שגר בה פחות מחמש שנים או עזב אותה בחמש השנים האחרונות. ותיקים ומהגרים זוהו על סמך השאלה במפקד 1983 לגבי מקום מגורים לפני חמש שנים, כלומר ב-1978. המחקר מתייחס לשכונות מצוקה רק בערים הגדולות והבינוניות ואיננו כולל עיירות פיתוח.

כי רמת ההשכלה וההכנסה של התושבים הותיקים בשכונה משפיעה באופן חיובי על המעמד החברתי-כלכלי של הנכנסים אליה.

כדי לבחון את ההשערה שחלק מהגורמים המשפיעים על מעבר מקום מגורים נוגע לאיכות מערכת החינוך, בדקו קרקובר ושחר (2003) את חשיבות איכות בית הספר היסודי כגורם להחלפת מקום מגורים בתוך העיר. זאת באמצעות שאלונים שהועברו ל-230 משקי בית עם ילדים, אשר עברו דירה בתוך באר-שבע בשנים 1995-1999. נמצא כי בקרב כלל הנשאלים, אפילו אלו עם ילדים קטנים (0-12), המעבר הונע בעיקר על-ידי הרצון לשפר את איכות הדיור ואילו איכות בית הספר היוותה שיקול שולי בלבד. לא נרשם הבדל מובהק בין משקי בית ממעמד חברתי-כלכלי שונה מבחינת החשיבות שהם מייחסים לאיכות בית הספר. יצויין כי המחקר לא הבחין בין עוברים בתוך השכונה ומי שעבר בין שכונות, אף כי מי שעובר בתוך השכונה לרוב אינו מחליף ב"ס. זאת ועוד, המחקרים בדקו מעברים בתוך באר-שבע וייתכן כי משקי בית שאיכות בית-הספר חשובה להם במיוחד עזבו את העיר משום שסברו כי אין הבדל משמעותי בין בתי-הספר בתוכה.

3. טיפוס היישובים ומאפייניהם

סיווגנו את כלל היישובים המופיעים במדגם למספר טיפוסים.² הגדרת הטיפוסים מבוססת על שילוב של כמה ממדים המתארים את אופי היישוב ואשר הפרטים עשויים להביא בחשבון בעת בחירת מקום המגורים: ראשית הגדרנו את המטרופולינים המובהקים (ירושלים, תל אביב, גוש דן למעט תל אביב, חיפה והקריות³). את שאר היישובים סיווגנו בהתאם לגודל היישוב ב-1995, המרחק מהמטרופולין הקרוב, ורמת ההכנסה הממוצעת ביישוב ב-1995. הבאנו בחשבון גם מאפיינים יחודיים – קיבוצים ויישובים חרדיים. החיתוך של כמה ממדים יוצר מספר רב של טיפוסים. ריבוי זה מסרבל את הצגת הנתונים אך חשיבותו בכך שהוא מבטא את העובדה שבחירת אופי מקום המגורים היא החלטה מורכבת הכרוכה בהכרעה בין מספר רב יחסית של חלופות ובהפעלת מגוון שיקולים. זאת ועוד, ההבחנה בין טיפוס היישובים משקפת את ההבדלים החשובים הקיימים ביניהם, בעוד שניתוח לפי אזורים גאוגרפיים מתעלם מהשונויות הניכרות בין היישובים בתוך כל אזור.

טיפוסי היישובים שהגדרנו וכמה מאפיינים לגבי כל טיפוס מפורטים בלוח 1. להבדיל מנתוני ההגירה הפנימית שבהמשך, המאפיינים בלוח זה עובדו מתוך הקבצים המלאים של *מפקדי האוכלוסין והדיור ומתייחסים לכלל האוכלוסייה ביישוב*. לפיכך הנתונים ל-1995 כוללים גם את העלייה של שנות התשעים. הרמה החברתית כלכלית מתוארת על ידי ההשכלה וכן על ידי ההכנסה הממוצעת בכל קבוצת יישובים יחסית להכנסה הממוצעת של כלל האוכלוסייה היהודית בארץ בכל אחת משתי השנים.⁴ מספר היישובים הנכללים בכל טיפוס ושמות הגדולים שבהם (מעל 2,000 נפש) מפורטים בלוח נ"1 שבנספח. לוח 1 מציג נתונים גם לגבי טיפוס יישובים שלא נתייחס אליהם בהמשך (כגון קיבוצים ויישובים חרדיים) בגלל מאפייניהם היחודיים או בעיות בנתונים לגביהם.

² העבודה עוסקת באוכלוסייה היהודית ולפיכך נתייחס ליישובים יהודיים ומעורבים, אך לא ליישובי מיעוטים. הסיווג לטיפוסים בעבודה זו שונה מהגדרת "צורת יישוב" של הלמ"ס, המבוססת בעיקר של גודלו של היישוב.

³ הפרדנו בין תל אביב לבין שאר גוש דן בשל המאפיינים היחודיים של עיר זו. ביטוי לייחודה ניתן לראות בהבדלים בינה לבין שאר גוש דן בהרכב הגילאים וכן בחלק ממאפייני ההגירה. לא כללנו את בני ברק בגוש דן, אלא בקבוצת היישובים החרדיים.

⁴ אנו מתייחסים להכנסה היחסית בכל יישוב ולא למדד החברתי-כלכלי של הלמ"ס וזאת מכמה טעמים: המדד של הלמ"ס קיים עבור 1995 אך לא עבור 1983; המדד מחושב רק עבור יישובים גדולים יחסית ואילו אנו מעוניינים בנתון המתייחס גם ליישובים קטנים; לגבי היישובים שעבורם מדד הלמ"ס קיים, דרוגם לפי ההכנסה היחסית ב-1995 זהה כמעט לגמרי לדרוגם לפי המדד החברתי-כלכלי.

לוח 1: היישובים היהודיים - מאפיינים והתפתחות על פני זמן, לפי טיפוס¹

השינוי 1995 לעומת 1983					המאפיינים ב-1995					המאפיינים ב-1983						
הכנסה יחסית ³	השכלה ²	גילאי +65	גילאי 0-14	אוכ' (אחוז)	הכנסה יחסית ³	השכלה ²	גילאי +65	גילאי 0-14	אוכ' (אלפים)	הכנסה יחסית ³	השכלה ²	גילאי +65	גילאי 0-14	אוכ' (אלפים)		
מטרופולינים																
0.10	0.9	0.9	1.6	36.1	1.07	12.4	9.6	33.6	417.0	0.97	11.5	8.7	32.0	306.3	ירושלים	101
0.04	1.2	-0.3	-2.5	5.8	1.09	11.8	19.1	17.4	348.2	1.05	10.6	19.4	19.9	329.2	ת"א	102
-0.02	0.9	3.4	-6.3	19.2	1.08	11.8	13.3	22.7	799.5	1.09	10.9	9.9	29.0	670.6	גוש דן	103
-0.04	0.9	3.8	-6.4	16.1	1.01	11.5	14.3	22.8	405.1	1.05	10.5	10.5	29.2	348.8	חיפה-קריות	104
ערים																
-0.06	1.3	2.7	-4.1	48.4	0.87	11.1	11.3	27.5	560.1	0.93	9.8	8.6	31.5	377.5	גדולות-רחוקות	200
בינוניות-קרובות																
0.10	1.3	1.9	-6.2	31.5	1.22	12.0	9.3	26.2	430.3	1.12	10.7	7.4	32.4	327.2	הכנסה גבוהה	301
0.00	1.9	1.6	-2.9	38.0	0.83	10.7	9.4	29.1	266.1	0.84	8.8	7.9	32.0	192.8	הכנסה נמוכה	302
פרברים (קטנים-קרובים)																
0.24	0.8	-0.2	-2.8	110.1	1.37	13.1	6.5	33.0	223.6	1.13	12.3	6.7	35.7	106.4	הכנסה גבוהה	401
-0.03	1.3	0.2	-2.0	75.9	0.85	12.7	4.0	38.3	197.2	0.88	11.5	3.7	40.2	112.1	הכנסה נמוכה	402
אחר																
-0.06	1.6	3.0	-4.6	49.2	0.78	10.8	8.2	31.6	452.3	0.83	9.3	5.2	36.2	303.2	ע. פיתוח רחוקות	500
0.05	0.9	1.2	-3.1	53.0	0.90	11.6	5.1	35.0	177.7	0.84	10.8	3.9	38.0	116.2	קטנים-רחוקים	600
0.00		-0.7	1.6	44.8	0.87		3.8	51.3	148.9	0.88		4.5	49.7	102.8	חרדים ⁴	700
-	0.5	2.4	-1.6	0.5	-	12.7	9.5	28.8	118.1	-	12.2	7.1	30.4	117.5	קיבוצים	800
-0.04	1.1	2.7	-5.1	21.2	0.81	11.1	9.3	28.0	60.1	0.85	10.0	6.5	33.1	49.6	קטנים-קרובים	900
-	1.1	1.4	-2.9	33.1	1.00	11.7	11.3	27.5	4,604.1	1.00	10.5	9.8	30.4	3,460.2	סה"כ	

1. כל הנתונים (למעט סך אוכלוסייה) הם ממוצע פשוט של נתוני היישובים בקבוצה המתאימה, ללא שקלול במספר התושבים ביישוב. סך האוכלוסייה בירושלים כולל יהודים בלבד, אך ביתר הערים המעורבות כולל גם לא-יהודים. מאפייני האוכלוסייה בכל היישובים מתייחסים ליהודים בלבד. הנתונים עובדו מתוך הקבצים המלאים של מפקדי האוכלוסין והדיוור 1983 ו-1995.
2. מספר שנות לימוד ממוצע של בני 15 ומעלה.
3. ההכנסה הכוללת של משק הבית בקבוצת היישובים יחסית לממוצע הארצי.
4. ההשכלה ביישובים החרדיים הושמטה מהלוח משום ששינוי בהגדרת הלמ"ס לגבי השכלת החרדים אינו מאפשר השוואה של הנתונים בין שני המפקדים.

הלוח מצביע על הבדלים חשובים במאפייני היישובים ועל שינויים לא-סימטריים במאפיינים אלה לאורך התקופה (1983-1995). אשר למאפייני היישובים, נשים לב כי למרות שהבחנה בין הטיפוסים התבססה רק על גודל היישוב, המרחק ממטרופולין וההכנסה הרי שהבדלים בין הטיפוסים מתבטאים גם בהשכלה הממוצעת ובהרכב הגילאים של האוכלוסייה. כך למשל, בולטים שיעורם הנמוך של הילדים ושיעורם הגבוה של הקשישים במטרופולינים (למעט ירושלים), ורמת ההשכלה הגבוהה בפרברים המבוססים.

אשר לשינויים הלא-סימטריים במאפייני היישובים לאורך התקופה, ניתן לחלקם לשני סוגים: שינויים הקשורים במידה רבה להגירה פנימית וכאלה הקשורים בעיקרם לגל העלייה בתחילת שנות התשעים. ראשית נדגיש שתי תופעות העולות מלוח 1, שאותן, כפי שנראה בהמשך, ניתן לקשור לתהליכי הגירה פנימית של האוכלוסייה הותיקה בארץ:

(א) החלשות המטרופולינים: גוש דן ומטרופולין חיפה עברו במהלך התקופה תהליך מאוד דומה של "החלשות": קצב נמוך יחסית של גידול אוכלוסייה, עלייה מהירה במשקל הקשישים, ירידה מהירה במשקל הילדים ושחיקה ב"איכות" האוכלוסייה – ההשכלה הממוצעת שם עלתה בקצב איטי מהממוצע הארצי וההכנסה ירדה יחסית לממוצע הארצי. ירושלים עברה תהליך דומה מבחינת רמת ההשכלה אך לא מבחינת ההכנסה.⁵ ירושלים גם לא עברה תהליך דומה של הזדקנות ואוכלוסייתה גדלה במהירות, כנראה, בין היתר, בגלל השיעור הגבוה של חרדים בה. לכאורה, נתוני הלוח מורים כי אף שאוכלוסיית תל אביב גדלה בקצב איטי במיוחד, שאר התהליכים בה היו שונים מאשר בגוש דן ובאזור חיפה: רמת ההשכלה עלתה מאוד, ההכנסה היחסית עלתה, ותהליך ההזדקנות היה מתון במיוחד. עם זאת, כמתואר בהמשך, בכל הנוגע למשפחות בשלב גידול ילדים – תהליכי ההגירה בתל אביב דומים לאלה שבשאר המטרופולינים. ההבדל קשור כנראה במידה רבה להיותה מוקד משיכה לצעירים משכילים (העוזבים אותה בהמשך).

(ב) הפרבור: התפתחותם המואצת של יישוביים בינוניים או קטנים בעלי הכנסה גבוהה, המצויים בקרבת המטרופולינים. הדבר בולט במיוחד בפרברים המבוססים הקטנים (עד 20 אלף איש – טיפוס 401): מספר היישובים גדל (לוח נ-1)⁶ ואוכלוסייתם הוכפלה במהלך התקופה. האוכלוסייה גדלה, אם כי בשיעור מתון יותר, גם בערים הבינוניות הקרובות בעלות הכנסה גבוהה (טיפוס 301).⁷ גידול האוכלוסייה בשתי קבוצות אלה מרשים במיוחד בהקשר של הגירה פנימית, משום שהוא מבוסס על משיכת אוכלוסיות חזקות מן הערים הותיקות, ומשום, שבניגוד ליישובים אחרים (כגון טיפוס 200 או עיירות הפיתוח – טיפוס 500), הוא אינו נובע מקליטת עלייה בהיקף משמעותי. הגידול המהיר באוכלוסיית היישובים הללו נובע גם מכך שמדובר במשפחות עם ילדים, בפרט בשלב של הרחבת המשפחה. בנוסף לגידול האוכלוסייה נרשמה בפרברים העלייה המהירה ביותר בהכנסה היחסית. יישובים אלה היו בעלי ההכנסה הגבוהה ביותר כבר בשנת 1983, כך שהעלייה בהכנסתם היחסית משקפת גידול באי-השוויון הבין-יישובי בארץ. זוהי אחת ההשלכות החשובות של תהליך הפרבור והיא תידון שוב בהמשך העבודה. תהליך דומה של גידול מואץ באוכלוסייה ובהכנסה היחסית נרשם גם בקבוצת היישובים הקטנים המרוחקים (טיפוס 600). התפתחותם

⁵ חלק מהירידה היחסית בהשכלה בירושלים נובע משינוי ההגדרה של השכלת החרדים במפקד, שגרם להקטנה במספר שנות הלימוד שזקפו עבורם לעומת 1983.

⁶ הגידול הניכר במספר היישובים הפרבריים-קהילתיים מבטא הן תהליכי פרבור והן מדיניות ממשלתית דוגמת ההתנחלויות והמצפים בגליל. רבים מהיישובים הללו סווגו כ"קרובים למטרופולין" – ביטוי לכך שרבות מההתנחלויות הן במרחק יוממות מגוש דן או ירושלים ורבים מהמצפים בגליל הם במרחק יוממות מחיפה.

⁷ בטיפוס 401 נכללים גם יישובים מעבר לקו הירוק. ניתן לטעון כי התפתחות ההתנחלויות אינה משקפת פרבור "רגיל" אלא מדיניות ממשלתית המונעת משיקולים אחרים. יצויין כי גם ללא ההתנחלויות גדלה האוכלוסייה בטיפוס 401 ב-66 אחוזים. סוגיית ההתייחסות להתנחלויות לצורך ניתוח תהליך הפרבור נדונה בהמשך.

של יישובים אלה נזונה בחלקה מתהליכים הדומים לפרבור – מעבר של אוכלוסיות חזקות מיישובים גדולים וותיקים ליישובים קהילתיים – קטנים הומוגניים ומבוססים. בטיפוס 600 נכללים גם יישובי הלוויין המבוססים שקמו סביב באר שבע, אותם לא הגדרנו כפרברים (משום שלא הגדרנו את באר שבע כמטרופולין). התפתחות היישובים בטיפוס זה תידון בהמשך גם בקשר להחלשות עיירות הפיתוח.

שתי תופעות בלוח 1 קשורות לגל העלייה של ראשית שנות התשעים: (א) הגידול המואץ באוכלוסיית הערים הגדולות-מרוחקות (טיפוס 200) ובאוכלוסיית עיירות הפיתוח המרוחקות מן המרכז (טיפוס 500) משקף את המספר הגדול של עולים שנקלטו שם בתקופה זו. (ב) בכמה קבוצות יישובים (טיפוסים 200, 302, 500) בולט הניגוד בין העלייה בהשכלה הממוצעת לבין הירידה (או הקפאון) בהכנסה היחסית במהלך התקופה. הדבר נובע מריבוי העולים שהגיעו ליישובים אלה, אשר היו בעלי השכלה גבוהה אך הכנסתם בשנים הראשונות בארץ הייתה נמוכה.

שתי התופעות הללו ממחישות את החשיבות שבהתמקדות בהגירה הפנימית של האוכלוסייה הותיקה בניכוי העולים. הדבר נכון בייחוד לגבי עיירות הפיתוח, שכן כפי שנראה בהמשך, הנתונים המצרפיים בלוח 1, המצביעים על גידול באוכלוסייה ובהשכלתה, נובעים במידה רבה מהגעת העולים, ומסתירים התפתחות הפוכה ובעייתית מאוד מבחינת האוכלוסייה הותיקה של עיירות אלו – עזיבה משמעותית, בייחוד של האוכלוסיות החזקות.

כאמור, עבודה זו מתמקדת בהגירה הפנימית של משפחות. לוח 1 המתאר את כלל האוכלוסייה ביישובים עלול לעוות את התמונה לגבי מאפייני המשפחות בהם. לוח 2 מציג את מאפייני אותם טיפוס יישובים בהסתמך על נתוני המשפחות (היהודיות) בשלב גידול הילדים בלבד. הגדרנו משקי בית אלה כזוגות נשואים בהם האישה (בשנת המפקד) בגילאי 25-55. הגדרה זו מתאימה במיוחד לנושא העבודה ולצמצום טווח הגילאים יש יתרון נוסף: השוואה בין יישובים מבחינת התפתחות מאפייני ההשכלה וההכנסה לאורך זמן בהסתמך על כלל האוכלוסייה עלולה ליצור הטיות, למשל בגלל הבדלים בשיעור הזקנים באוכלוסייה, שהשכלתם והכנסתם נמוכות בממוצע משל הדורות הצעירים יותר. השוואה המתמקדת בקבוצת גיל צרה יותר מקטינה הטיות אלה.

לוח 2 מעלה ממצאים דומים לאלה של לוח 1, שהתייחס לכלל האוכלוסייה: גם כאשר מגבילים את הניתוח למשפחות בשלב גידול הילדים ניתן להצביע בבירור על החלשות המטרופוליניים של גוש דן וחיפה מבחינת קצב גידול מספר משקי הבית והתפתחות ההשכלה וההכנסה היחסית, הגידול המואץ של הפרברים המבוססים והעלייה בהכנסתם היחסית, וכן הגידול המואץ באוכלוסיית היישוביים שקלטו עלייה תוך ניגוד בין הגידול בהשכלתם לבין הקפאון או הירידה בהכנסתם היחסית.

למרות הדמיון העקרוני בתוצאות, ההבדלים הכמותיים בין שני הלוחות ממחישים כי עוצמת "החלשות" המטרופוליניים מקבלת ביטוי חלקי בלבד בנתוני סך האוכלוסייה. לוח 1 הראה כי אוכלוסיית תל אביב גדלה במהלך התקופה אם כי בקצב מתון מאוד. לוח 2 מלמד על תהליך חריף יותר: בתל אביב, בניגוד למטרופוליניים האחרים, נשמרת אמנם (ואף עולה) איכותן היחסית (השכלה, הכנסה) של המשפחות הגרות בה, אך תוך ירידה ניכרת במספרן: מספר המשפחות בשלב גידול הילדים ירד שם ב-15 אחוזים. גם בחיפה מספר המשפחות ירד ובגוש דן הוא גדל בקצב איטי מאוד בהשוואה לשאר הארץ. בעוד שסך האוכלוסייה בירושלים גדל בדומה לשיעור הארצי מספר המשפחות בה גדל בחצי משיעור זה. הפער בין הגידול בסך האוכלוסייה ובמספר המשפחות בירושלים קשור כנראה לשיעור הילודה הגבוה בקרב החרדים. הממצאים לגבי התפתחות ההשכלה וההכנסה במטרופוליניים דומים בשני הלוחות.

לוח 2: טיפוס היישובים - מאפייני משקי הבית בשלב גידול הילדים¹

השינוי במאפיינים 1995 לעומת 1983			המאפיינים ב-1995			המאפיינים ב-1983			
הכנסה יחסית ³ (מדד)	השכלה ² (שנים)	משקי בית (אחוז)	הכנסה יחסית ³ (מדד)	השכלה ² (שנים)	משקי בית (אלפים)	הכנסה יחסית ³ (מדד)	השכלה ² (שנים)	משקי בית (אלפים)	
									מטרופולינים
-0.1	0.8	10.0	0.95	13.3	47.1	1.01	12.5	42.9	ירושלים
0.2	1.8	-14.8	1.18	12.9	35.7	0.97	11.1	41.9	ת"א
0.0	1.3	3.1	1.11	12.7	114.7	1.09	11.5	111.3	גוש דן
-0.1	1.2	-4.9	1.02	12.4	50.6	1.10	11.3	53.3	חיפה-קריות
									ערים
-0.1	1.7	32.9	0.85	11.9	74.8	0.92	10.3	56.3	גדולות-רחוקות בינוניות-קרובות
0.1	1.6	22.1	1.30	13.2	66.6	1.15	11.6	54.6	הכנסה גבוהה
0.0	2.6	36.0	0.81	11.6	33.9	0.80	8.96	24.9	הכנסה נמוכה
									פרברים (קטנים-קרובים)
0.4	1.1	124.2	1.41	14.1	37.0	1.05	13.0	16.5	הכנסה גבוהה
-0.1	1.5	93.6	0.79	13.4	28.8	0.94	11.8	14.9	הכנסה נמוכה
									אחר
-0.1	2.1	39.3	0.73	11.6	60.2	0.87	9.5	43.2	עירות פיתוח
0.2	1.9	53.3	0.89	12.4	26.1	0.67	10.5	17.1	קטנים רחוקים
-0.2		5.9	0.52		13.7	0.68		13.0	חרדים
	0.6	-3.5		13.7	17.0		13.1	17.6	קיבוצים
0.2	2.2	18.2	0.85	12.2	8.4	0.66	10.0	7.1	קטנים קרובים
	1.5	19.5		12.6	614.7		11.2	514.4	סה"כ

1. הנתונים מתייחסים רק לזוגות יהודים נשואים, בהם האישה בגילאי 25-55. הנתונים (למעט מסי' משקי בית) הם ממוצע פשוט של נתוני היישובים בקבוצה המתאימה. עובד מתוך הקבצים המלאים של מפקדי האוכלוסין והדיר 1983 ו-1995.
2. מספר שנות הלימוד הממוצע של בני הזוג (ראש משק הבית ובן זוגו).
3. ההכנסה הכוללת של משק הבית בקבוצת היישובים יחסית לממוצע הארצי.

ההשוואה בין שני הלוחות מדגישה את חשיבות ההתמקדות במשקי הבית המשפחתיים בהמשך הדיון. התמקדות זו מחדדת תהליכים משמעותיים, הבאים לידי ביטוי בהחלטות ההגירה של המשפחות, ואשר עוצמתם נבלעת במידה מסויימת בנתוני כלל האוכלוסייה.

4. בסיס הנתונים: פרטים, משפחות ויישובים

הניתוח של מאפייני היישובים, הן ביחס לכלל האוכלוסייה בהם והן ביחס למשפחות, התבסס על נתוני כל אחד מהמפקדים (1983 ו-1995) בנפרד. אולם הקבצים הנפרדים אינם יכולים לשמש לניתוח ההגירה. כדי לבחון את ההגירה יש לעבוד עם קובץ המשלב את שני המפקדים על מנת לעקוב אחר אותן משפחות במהלך התקופה. כמו כן נחוץ זיהוי מדוייק של יישוב המגורים של המשפחה בכל אחת מהשנים, נתון אשר הלמ"ס העמידה במיוחד לרשותנו. בנוסף נדרשנו לעיבוד זהיר של הקובץ המשולב על מנת לזהות את סוג המשפחות שברצוננו לחקור.

4.א. בסיס הנתונים

ייחודו של בסיס הנתונים בעבודה זו בכך שהוא כולל מידע רב הן על מספר גדול של פרטים והן על יישוב המגורים המדויק של כל אחד מהם בשתי נקודות זמן. זאת באמצעות שילוב קובצי נתונים על פרטים ועל יישובים בשנים 1983 ו-1995.

נתוני הפרטים נלקחו מתוך הקובץ המשולב של מפקדי האוכלוסין והדיור 1983 ו-1995. המפקד כולל שני חלקים. "חלק א" ממולא ע"י כלל משקי הבית, ומספק מידע מוגבל על בני משק הבית. כחמישית ממשקי הבית בכל מפקד ממלאים את השאלון המורחב ("חלק ב"). הקובץ המשולב כולל את אותם פרטים שעבורם מולא השאלון המורחב הן ב-1983 והן ב-1995, כלומר כ-3.6 אחוזים מן האוכלוסייה.⁸ הקובץ מכיל אפוא מידע מפורט על הפרטים הללו בכל אחת משתי השנים האמורות: נתונים על ההכנסה ורמת החיים, מקום המגורים, ההשכלה, התעסוקה, המצב המשפחתי ומאפיינים דמוגרפיים נוספים. מקום המגורים הוא המקום הפיזי שבו נפקד משק הבית, ולא הכתובת הרשומה במשרד הפנים. לפיכך אין בנתונים הטייה הנגרמת מבעיית עידכון הכתובת במשרד הפנים.

קובץ היישובים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה צירפה עבורנו מספר נתונים על כל אחד מהיישובים. אלה כוללים את מיקום היישוב (המחוז, הנפה, ונקודת הציון המרכזית של היישוב), מספר תושביו (ב-1983 וב-1995), מעמדו המוניציפלי, שנת ההקמה וכדומה. לנתונים הללו צורפו עיבודים מיוחדים מתוך המפקד לגבי מאפיינים נוספים של כל יישוב בשתי השנים: ההשכלה, השכר וההכנסה הממוצעים ביישוב, התפלגות הגילאים בו, ושיעור האבטלה. השימוש בנתוני המפקד ליצירת מאפיינים אלה מאפשר לחשב אותם גם עבור יישובים קטנים מאוד.⁹ זאת בניגוד למדדים אחרים, כגון הדרוג החברתי-כלכלי של היישובים, שאותו הלמ"ס מפרסמת רק לגבי יישובים גדולים יחסית. קובץ היישובים שימש גם לבניית לוחות 1 ו-2.

4.ב. עיבוד הנתונים

קובץ הנתונים הגולמי מכיל 120,936 תצפיות ברמת הפרט. מעצם הגדרתו כקובץ המשולב, נכללים בו רק פרטים שנדגמו הן ב-1983 והן ב-1995. לפיכך הוא אינו כולל ילדים שנולדו לאחר 1983, אנשים שנפטרו לפני 1995, מי שעזבו את הארץ לפני 1995, ועולים חדשים שהגיעו לאחר 1983. בפרט אין הקובץ כולל את העלייה של ראשית שנות התשעים. לכך חשיבות רבה, שכן סביר שהשיקולים בבחירת מקום המגורים ובהחלטתו בשנים הראשונות להשתקעות בארץ שונים מאשר אצל האוכלוסייה הותיקה, שבה עוסקת עבודה זו.

השמטנו תצפיות בהתאם למטרות המחקר: העבודה עוסקת בהגירה פנימית של יהודים בלבד ולכן השמטנו את הלא-יהודים (כ-18 אחוזים מהמדגם). השמטנו כל מי שהיה בן 18 או פחות ב-1995 (כי לא ניתן לומר שקיבל החלטה עצמאית במהלך תקופת המחקר 1983-95), וכן פרטים המתגוררים במוסדות (מרכזי קליטה, בתי-ספר, פנימיות, מוסדות סיעודיים). השמטנו כל מי שגר בקיבוץ לפחות באחת מהשנים

⁸ בכל מפקד מילאו 20 אחוזים ממשקי הבית את השאלון המורחב ולפיכך הקובץ המשולב אמור לכלול 4 אחוזים ממשקי הבית ב-1983. 10 אחוזים ממשקי הבית שנפקדו ב-1983 לא נמצאו ב-1995 (בגלל תמותה, עזיבת הארץ וכו') ולכן הקובץ המשולב כולל רק 3.6 אחוזים ממשקי הבית.

⁹ בכמה מקרים מדובר ביישובים קטנים מאוד כך שאין משמעות ליצירת מאפיינים יישוביים עבורם. יישובים אלה הושמטו בעת חישוב המאפיינים של קבוצות היישובים (להלן - טיפוסים).

1983 ו-1995. זאת משום שלגבי הקיבוצים אין לנו נתונים אמיינים על הכנסת היישוב ועל הכנסת משק הבית וכן משום שהחלטה לעבור לקיבוץ או לעזוב אותו שונה מהחלטה לגבי יישובים אחרים בגלל המאפיינים היחודיים של קיבוץ.¹⁰ בנוסף השמטנו תצפיות שהנתונים לגביהן הם בלתי סבירים.¹¹ לאחר ניכויים אלה נותרו במדגם 81,517 פרטים.

יחידת הפקידה הבסיסית במפקדים היא משק הבית. לפי הגדרת המפקד, משק הבית כולל את כל האנשים הגרים בדירה אחת ויש להם תקציב הוצאות משותף למזון. משום כך, ההגדרה של משק הבית רחבה יותר מההגדרה של משפחה, ועשויה לכלול גם אנשים שאין ביניהם קירבה משפחתית. התצפיות בקובץ הנתונים הן ברמת הפרט, כלומר כל אחד מבני משק הבית אשר נפקד, יופיע כתצפית נפרדת. הקובץ המשולב כולל גם מספר סידורי המזהה כל משק בית: לפיכך ניתן לדעת האם מדובר באותו משק בית בשתי השנים וכן ניתן לזהות את כל הפרטים השייכים לאותו משק. בקובץ המשולב יופיעו רק פרטים אשר השתייכו הן למשקי בית שנפקדו ב-1983 והן למשקי בית שנפקדו ב-1995. ייתכן כמובן שפרט השתייך למשק בית אחד ב-1983 ולמשק בית אחר ב-1995. למשל, ילד שהתגורר אצל הוריו ב-1983 אך גר במשק בית נפרד ב-1995, או בני זוג שגרו יחדיו ב-1983 אך גרו בנפרד ב-1995. קיימים מקרים בהם רק חלק מחברי משק הבית נכללים בקובץ המשולב: למשל זוג שהתחתן לאחר 1983, הבעל נפקד הן ב-1983 והן ב-1995, האשה נפקדה רק ב-1995. הבעל יופיע כתצפית בקובץ המשולב ולפיכך גם משק הבית המשותף שלהם יופיע, אולם האישה לא תופיע כתצפית נפרדת.

4.ג. יחידת החקירה - משקי בית משפחתיים

בעבודה זו נבחנו את מאפייני ההגירה של משפחות מתמידות בלבד. נגדיר משפחה מתמידה (להלן "משפחה") כראש משק בית ובן/בת זוגו שהשתייכו למשק בית משותף ב-1983, וגם ב-1995 השתייכו לאותו משק בית והוגדרו כראש משק בית ובן זוגו. הגדרה זו אינה מבוססת על המצב המשפחתי, כלומר אין מדובר בהכרח רק בזוגות נשואים.¹² לכל שני בני זוג נתייחס להלן כאל תצפית אחת למרות שבקובץ הגולמי הם מופיעים כשתי תצפיות נפרדות. לרשותנו 17,199 תצפיות של משפחות מסוג זה. נציין שמספר זה של תצפיות משקף בפועל מספר גדול בהרבה של פרטים הן משום שכל תצפית מייצגת את שני בני הזוג והן משום שלרבות מן המשפחות הללו יש ילדים הגרים עמן.

לקבוצה זו מספר יתרונות לצורך בחינה של דפוסי הגירה: (א) יחידת החקירה שבה אנו מתעניינים היא זו היכולה לקבל החלטות אוטונומיות לגבי יישוב המגורים שלה, וכאשר סביר להניח שהחלטה אכן מתייחסת לבחירת יישוב המגורים ולא לשיקול מכריע אחר. דרישה זו פוסלת למשל ילדים בגירים הגרים עם הוריהם או קשישים הגרים עם ילדיהם אשר סביר להניח כי החלטה העיקרית עבורם היא לגור אצל ההורים/הילדים ולא דווקא בחירת יישוב המגורים. עם זאת, אין להתעלם מהאפשרות (המהווה כנראה תופעה נפוצה בארץ) שזוגות נשואים בוחרים לגור בקרבת הורי אחד מבני הזוג. איננו יכולים לבדוק זאת בנתונים שלרשותנו. (ב) ניתן להגדיר חד-ערכית את יישוב המגורים של הזוג ב-1983 וב-1995 ולהתייחס

¹⁰ השמטנו 717 משפחות בקיבוצים שהן 4 אחוזים ממדגם המשפחות שאנו חוקרים.

¹¹ כך למשל הושמטו פרטים שהוגדרו כאביו או אמו של ראש משק הבית אך גילם פחות מ-30. כמו כן, במקרים שבהם דווח יותר מראש משק בית אחד ובנוסף לכך גם בן זוג של ראש משק הבית השמטנו את כל הפרטים השייכים לאותו משק בית. לעומת זאת, במקרים בהם דווח על שני ראשי משק בית, ללא בן זוג, או להיפך, לא השמטנו את התצפיות, בהנחה שזו בעיה לא מהותית בדיווח.

¹² כללנו בהגדרה גם זוגות שגרו אצל ההורים של אחד מבני הזוג ב-1983 אך ב-1995 כבר גרו בבית משלהם. אנו מתייחסים אליהם כמשק בית נפרד כבר ב-1983, למרות שאינם מוגדרים כך במפקד. לעומת זאת, השמטנו זוגות מבוגרים שב-1983 גרו לבד אך ב-1995 גרו אצל אחד מילדיהם. זאת בהנחה שהשיקול המכריע ב-1995 הוא החלטה להתגורר אצל הילדים ולא בחירת יישוב המגורים.

להחלטת ההגירה של שני בני הזוג כהחלטה משותפת של משק הבית (בניגוד למצב אצל זוגות שהתחתנו לאחר 1983 או התגרשו לפני 1995). (ג) החלטות ההגירה של משפחות בשלב גידול הילדים מעניינות במיוחד לצורך מדיניות, ולניתוח כוח המשיכה או הדחייה של יישובים שונים.

בעבודה זו לא נבחן את ההגירה של קבוצות אוכלוסייה אחרות, חוץ מן המשפחות האמורות. בפרט, לא ננתח את ההגירה של זוגות שהתחתנו לאחר 1983 למרות ששיעורי ההגירה של זוגות צעירים גבוהים והתנהגותם מעניינת במיוחד – לחתונה מתלווה החלטה משמעותית של משק הבית החדש לגבי יישוב מגוריו למשך תקופה ארוכה. נספח נ'2 מתאר את בעיות הנתונים המונעות בחינה שיטתית של קבוצה זו וכן מסביר את השיקולים שלא לנתח את ההגירה של קבוצות אוכלוסייה נוספות. לוח נ'2 שבנספח מציג את מספר הפרטים במדגם השייכים לכל אחת מן הקבוצות.

5. הגירה פנימית

5.א. הגירה פנימית - הגדרה

אנו מזהים הגירה פנימית כמצב שבו יישוב המגורים של משק הבית ב-1995 שונה מזה שב-1983. בכל נקודת זמן יכול משק הבית להחליט על אחת משלוש אפשרויות: להמשיך לגור באותו בית, לעבור לבית אחר באותו יישוב, או לעבור ליישוב אחר. מחקר זה עוסק רק בהחלטה להשאיר באותו יישוב לעומת ההחלטה לעבור ליישוב כלומר איננו עוסקים במעברים בתוך היישוב עצמו.¹³ ידוע לנו ליישוב המגורים רק בשתי השנים האמורות - איננו יודעים באיזו שנה בדיוק התרחש המעבר,¹⁴ ואיננו יכולים לבחון את כל המעברים שאולי התרחשו במהלך תקופה. ייתכן כמובן שמשק הבית עבר ליישוב בתקופה זו יותר מפעם אחת. להסתכלות על שתי שנות הקצה בלבד יש חסרונות ברורים. עם זאת, יתרונה בכך שהיא בוחנת למעשה את החלטות הטווח הארוך. סביר להניח שבהחלטות אלה יש משקל רב יותר למאפייני היסוד הן של משק הבית והן של היישובים, ואילו חשיבותם של גורמים זמניים המשפיעים על מעברים קצרי-טווח פחותה.

מאפייני המדגם וההגדרה האמורה של הגירה פנימית מורים כי אנו חוקרים "אוכלוסייה קבועה" – אותם משקי בית ב-1983 וב-1995. בכך אנו נמנעים מהטיות הנובעות משינויים בהרכב המדגם עקב גריעה או תוספת של משקי בית בין השנים. כל התוצאות שנתאר משקפות איפוא אך ורק החלטות הגירה ולא שינויים אחרים כגון יצירת משקי בית חדשים, גירושים, תמותה, ירידה מהארץ ועלייה.

5.ב. היקף ההגירה

מבין המשפחות, 17 אחוזים התגוררו ב-1995 ביישוב שונה מזה שבו הן גרו ב-1983. כמסבר, זהו אומדן חסר להיקף הכולל של ההגירה הפנימית משום שהוא מתייחס לשנות הקצה בלבד. בשלב זה של חיי הזוג הנטייה לעבור ליישוב מגורים היא חלשה יחסית: לשם השוואה, בקרב הזוגות הצעירים שהתחתנו בשנים

¹³ מספר מחקרים בישראל עסקו בהחלפת מקום מגורים בתוך היישוב עצמו, ראה סקירת הספרות. לפי קובץ הנתונים שלנו מעבר בתוך היישוב שכיח בהרבה מהחלפת יישוב: לפחות 37 אחוזים מהמשפחות המתמידות החליפו כתובת בתוך היישוב בין 83 ל-95 (השיעור כנראה גבוה יותר אך בעיית דיווח בקובץ אינה מאפשרת לזהות את כל העוברים בתוך היישוב). שיעור זה גבוה בהרבה מאלה שעברו ליישוב, כפי שניתן לראות בלוח 3.

¹⁴ הקובץ מכיל נתונים חלקיים ולעתים בעייתיים לגבי יישוב המגורים 5 שנים לפני המפקד כלומר ב-1978 וב-1990.

1987-1990, 27 אחוזים עברו יישוב בין השנים 1990 ל-1995.¹⁵ בקרב רווקים שעזבו את בית ההורים שיעור המחליפים יישוב מגורים גבוה בהרבה. לעומת זאת שיעור ההגירה הפנימית בקרב בגירים הנשארים לגור אצל הוריהם דומה לזה של זוגות יציבים. זהו ממצא סביר, שכן מי שנשאר בבית הוריו, מקבל על עצמו את החלטות ההגירה שלהם.

לוח 3 : היקפי ההגירה הפנימית 1983-1995
(אחוז מסך התצפיות בכל שורה)

עברו יישוב בין 83 ל-95	גרו באותו יישוב ב-83 וב-95	
17	83	משפחות מתמידות
		יחידים
54	46	1. ילדים שיצאו מהבית
25	75	2. רווקים עצמאיים
14	86	3. ילדים שנשארו אצל ההורים

הגדרת סוגי ה"יחידים" – ראה נספח נ"2.
מס' התצפיות בכל קבוצה – ראה לוח נ"2.

כאמור, עבודה זו מתמקדת בהגירה של משפחות. כל הלוחות שלהלן מתייחסים ל"משפחות מתמידות" בלבד בתאור מאפייני האוכלוסייה הקיימת ביישוב, כמו גם באפיון המגיעים אליו והעוזבים אותו. חשוב לזכור כי מהתמקדות זו נובע שהממצאים שלהן אינם מתארים תמונה כוללת של מאזן ההגירה ומאפייניה ביישובים השונים. למשל, ייתכן שיישוב מסויים סובל מעזיבה של משפחות מבוססות אותה אנו מתארים אולם במקביל הוא מושך רווקים צעירים ומבוססים או שהוא קלט עולים רבים בשנות התשעים – תהליכים שאיננו מתעדים. הטייה זו עלולה לפעול לשני הכיוונים – כשם שייתכן שהתמקדות במשפחות אלה מפריזה במשמעותן של חלק מהתוצאות, סביר שבמקרים אחרים היא מהווה אומדן חסר של היקף הבעיה.¹⁶ סוגיות אלה נדונו גם בעת ניתוח הממצאים של לוחות 1 ו-2.

לוח 4 מפרט את שיעורי העזיבה וההגעה של משפחות בכל אחד מטיפוסי היישובים. שיעור העזיבה הוא סך הזוגות שעזבו יישובים השייכים לטיפוס (גם אם עברו ליישוב אחר באותו טיפוס) כאחוז מסך הזוגות שהתגוררו בטיפוס המוצא ב-1983. שיעור ההגעה הוא סך הזוגות שהגיעו ליישובי הטיפוס (גם אם הגיעו מיישוב אחר באותו טיפוס) כאחוז מסך הזוגות בטיפוס היעד ב-1995. טיפוסים בהם שיעור העוזבים גדול משיעור המגיעים סבלו מהגירה שלילת נטו. כלל העוזבים במדגם הם גם כלל המגיעים כפי שניתן לראות בשורה התחתונה של הלוח.

שיעורי העזיבה וההגעה בכל אחד מהטיפוסים מעידים כי ההגירה הפנימית גורמת לתחלופה לא מבוטלת באוכלוסייה של היישובים אפילו בקרב המשפחות המצויות בשלב במחזור החיים שבו הנטייה לשינוי יישוב המגורים נמוכה יחסית. הפער בין שיעור העוזבים לשיעור המגיעים מלמד על יציאה נטו של המשפחות מכל המטרופולינים ובייחוד משלוש הערים הגדולות (לרבות חיפה שאינה מופיעה בנפרד בלוח). במקביל בולטים שיעורי ההגעה הגבוהים לפרברים, בייחוד הקטנים-המבוססים (טיפוס 401), אך גם לפחות מבוססים (טיפוס 402) וכן ליישובים הקטנים המרוחקים (טיפוס 600). דבר זה משקף כאמור את תהליכי הפרבור של התקופה – שמתבצעים בעיקר על ידי משפחות העוזבות את הערים הגדולות. בעיירות הפיתוח המרוחקות (טיפוס 500) נרשם שיעור גבוה של עזיבה נטו.

¹⁵ הנתון לגבי הזוגות הצעירים מבוסס על 274 זוגות שהשיבו במפקד 1995 על השאלה האם גרו באותו יישוב או ביישוב אחר ב-1990. אין זיהוי של שם היישוב ב-1990.

¹⁶ לדוגמה: אנו מתעדים יציאה של משפחות מבוססות מן המטרופולינים, אך איננו מודדים כניסה של צעירים רווקים ומשכילים אליהן – ובכך אולי מפריזים ב"החלשות" הערים; מנגד, אנו מתעדים יציאת משפחות מבוססות מעיירות הפיתוח אך איננו בוחנים יציאת צעירים רווקים מהן – ובכך ממעיטים כנראה בחומרת הבעיה בעיירות אלה.

לוח 4: שיעורי ההגירה ומאפייניה לפי טיפוס היישובים¹

מגיעים ²			נשארים ²			עוזבים ²			מטרופולינים		
הכנסה יחסית לנשארים ⁶	השכלה ⁵	גיל ⁴	אחוז ³	השכלה ⁵	גיל ⁴	הכנסה יחסית לנשארים ⁶	השכלה ⁵	גיל ⁴		אחוז ³	
										101	ירושלים
1.02	13.0	36.8	6.1	12.1	42.1	0.98	13.6	33.4	13.2	102	ת"א
1.16	12.5	40.5	8.7	10.9	47.6	1.09	11.7	36.9	16.6	103	גוש דן
0.93	11.5	37.0	16.8	10.8	42.5	1.11	12.6	35.5	20.3	104	חיפה-קריות
0.89	12.1	36.8	13.2	11.5	43.6	0.92	12.9	36.0	17.2		ערים
1.06	11.5	35.2	9.9	10.3	40.5	1.20	13.2	35.2	12.4	200	גדולות-רחוקות בינוניות-קרובות
1.06	13.3	35.9	22.0	11.6	41.0	1.07	13.4	35.6	15.9	301	הכנסה גבוהה
1.17	11.8	33.9	11.2	9.3	39.8	1.16	11.1	34.6	15.3	302	הכנסה נמוכה
											פרברים (קטנים-קרובים)
1.12	14.1	33.2	48.7	12.1	41.8	1.03	13.4	36.2	13.9	401	הכנסה גבוהה
1.06	12.3	31.9	27.5	9.3	39.0	0.99	12.2	32.7	19.4	402	הכנסה נמוכה
											אחר
0.99	11.9	34.6	9.8	10.0	38.1	1.12	11.7	33.0	17.4	500	עירות פיתוח
1.30	13.1	32.0	27.3	10.3	40.2	1.00	12.8	35.1	15.3	600	קטנים רחוקים
1.05	11.3	36.5	18.0	10.2	43.4	1.26	11.9	37.9	28.5	700	חרדים
0.95	13.0	31.5	14.8	9.8	41.6	1.01	11.7	35.7	8.3	900	קטנים קרובים
1.07	12.6	35.3	16.7	10.8	41.9	1.07	12.6	35.3	16.7		סה"כ

1. מספר התצפיות: 17,199 משפחות מתמידות (בכל היישובים). מהן 14,323 משפחות נשארו באותו יישוב ו-2,876 משפחות עברו יישוב. הושמט מי שגר בקיבוץ לפחות באחת משתי השנים.
2. עוזב / מגיע הוא מי שעזב / הגיע ליישוב השייך לטיפוס בשורה המתאימה גם אם יישוב המוצא והיעד שייכים לאותו טיפוס. נשאר הוא מי שלא עבר יישוב.
3. אחוז העוזבים מכלל המשפחות בטיפוס המוצא ב-1983 ואחוז המגיעים מכלל המשפחות בטיפוס היעד ב-1995.
4. ממוצע הגילאים של שני בני הזוג ב-1983.
5. ממוצע שנות הלימוד של שני בני הזוג ב-1995.
6. הכנסה משפחתית חודשית ב-1983 של העוזבים / המגיעים יחסית להכנסה של הנשארים (אלה שלא עברו יישוב) באותו טיפוס.

5.ג. מאפייני המהגרים

מלבד הניתוח הכמותי של היקף ההגירה ומאזנה בכל קבוצת יישובים, מציג לוח 4 גם את מאפייני המהגרים – העוזבים והמגיעים – לעומת הנשארים. כל הנתונים מתייחסים כאמור למשפחות (בני הזוג) בלבד. המהגרים צעירים, משכילים, ובדרך כלל בעלי הכנסה גבוהה יותר מאשר אלה שלא החליפו יישוב מגורים בהשוואה הן ליישוב המוצא והן ליישוב היעד. הממצא לפיו הנטייה להגר גבוהה יותר בקרב אוכלוסיות חזקות עולה בקנה אחד עם תוצאות מחקרים אחרים שהוזכרו לעיל.

מאפיינים אלה של המהגרים יחסית לנשארים עולים גם מניתוח אקונומטרי של הנטייה להגר בקרב המשפחות (לוח נ"3 שבנספח).¹⁷ המשתנה המוסבר הוא בינארי – 0 אם הזוג גר באותו יישוב ב-1983 וב-1995 ו-1 אם החליף יישוב. המשתנים המסבירים הם מאפייני המשפחה ומאפייני היישוב בו היא גרה. בדומה לממצאי לוח 4 נמצא כי לגיל השפעה שלילית מובהקת על ההסתברות להגר ואילו להשכלה¹⁸ ולהכנסת משק הבית ב-1983 השפעה חיובית מובהקת על הסתברות זו. תוצאות אלה חזקות מאוד: רמת המובהקות מאוד גבוהה והתוצאות עמידות למגוון רחב של ספסיפיקציות לגבי המשתנים המוסברים הנכללים ברגרסיה, הגדרות חלופיות של השכלה, ושל מספר הנפשות במשק הבית, הכללת משתני דמי

¹⁷ לצורך הרגרסיות הושמטו מהמדגם משפחות שגרו ביישוב לפחות באחת מהשנים 1983 ו-1995. זאת משום האפשרות שבחלק מהמקרים ההחלטה לעבור לשטחים הושפעה גם משיקולים אידיאולוגיים או מתמריצים ממשלתיים, שאיננו יכולים לכמת לצורך הניתוח האקונומטרי.

¹⁸ תוספת של שנה להשכלתם הממוצעת של שני בני הזוג מגדילה בכאחוז אחד את ההסתברות שהזוג יעבור יישוב.

לטיפול היישובים ועוד. ההשפעה המובהקת של ההכנסה מפריכה את החשש כי הבדלי ההכנסה בין המהגרים לנשארים בלוח 4 אינם אלא ביטוי עקיף להשפעת ההשכלה ואף להשפעת הגיל, בגלל השינויים בהכנסה על פני מחזור החיים. עם זאת, כושר ההסבר הכולל של הרגרסיות לגבי ההסתברות להגר אינו גבוה.

הרגרסיות מאפשרות ניתוח מפורט יותר של מאפייני המהגרים. אף שהגיל משפיע באופן מובהק על ההסתברות להגר, לותק הנישואין מובהקות גבוהה עוד יותר. השניים מתואמים, אולם הנישואין ולא הגיל כשלעצמו הם הארוע המשמעותי בבחירת עיתוי ההגירה: המשפחות נוטות לעבור יישוב סמוך למועד הנישואין ואילו לאחר מכן הנטייה להחליף יישוב קטנה (למשל בגלל חוסר הרצון לנתק את הילדים מסביבתם החברתית). ריבוע ותק הנישואין הוא בעל השפעה חיובית מובהקת על ההסתברות לעבור יישוב. כלומר, ההסתברות להגר עולה לאחר גיל מסויים – כנראה לאחר שהילדים עוזבים את הבית והזוג המבוגר מתאים את גודל הדירה ואזור המגורים לצרכי המשתנים (תופעת "הקן המתרוקן"). עם זאת, מאחר שאיננו יודעים את שנת ההגירה (בין 1983 ל-1995) לא ניתן לגזור ממקדמי הרגרסיה את מספר שנות הנישואין שלאחריו ההסתברות להגר מתחילה לעלות.

למספר שבועות עבודה בשנה ב-1983 יש השפעה שלילית מובהקת על ההסתברות להגר, גם כאשר מביאים בחשבון את ההכנסה עצמה. לכאורה זהו ממצא מפתיע, שכן ניתן לצפות כי הקושי למצוא עבודה יעודד מעבר ליישוב אחר. אולם התוצאה מדגישה שוב את האבחנה כי דווקא האוכלוסיות החזקות נוטות להגר ומשק בית הסובל מאבטלה מתקשה לגייס את המשאבים הדרושים לשם מעבר יישוב. לגודל המשפחה וצפיפות הדיור השפעות מנוגדות על הנטייה להגר. צפיפות הדיור ב-1983 מגדילה באופן מובהק את ההסתברות להגר ומכאן שההגירה קשורה גם להחלטה לשפר את איכות הדיור של משק הבית. ממצא זה אינו סותר את הטענה שהנטייה להגר פחותה אצל משפחות חלשות שכן השפעה זו מתקבלת לאחר שכבר הבאנו בחשבון את הכנסת משק הבית והשכלתו. למספר הנפשות במשק הבית (ב-1983) השפעה שלילית מובהקת על הנטייה להגר. ניתן להסביר זאת בכך שככל שהמשפחה גדלה המעבר מסורבל יותר מכיוון שיש צורך להתחשב בהשפעות המעבר על כל אחד מהילדים במשפחה ואולי אף על מבוגרים נוספים המתגוררים במשק הבית (כגון הורים קשישים של בני הזוג). כאשר מביאים בחשבון את גודל המשפחה והצפיפות ב-1983, לגידול במספר הנפשות במשק הבית בין 1983 ל-1995 אין השפעה מובהקת על ההסתברות להגר.

כאמור, לוח 4 מאפשר להשוות לא רק את מאפייני המהגרים לאלו של הנשארים, אלא גם את מאפייני העוזבים כל טיפוס למאפייני המגיעים אליו. מובן שבממוצע הארצי מאפייני העוזבים זהים לאלה של המגיעים (השורה התחתונה בלוח), אולם אין הכרח שכך יקרה גם בכל טיפוס יישובים בפני עצמו. השוואה בין מאפייני המגיעים והעוזבים מאפשרת לבחון את מאזן ההגירה בכל קבוצת יישובים מבחינה "איכותית". בחינה זו מלמדת כי מאזן ההגירה השלילי במטרופולינים אינו רק כמותי (עזיבה נטו של משפחות). מאחר שהמהגרים חזקים מהנשארים וזרם העוזבים נטו הוא שלילי, הרי שגם אילו השכלת העוזבים והכנסתם היו זהות לאלו של המגיעים התהליך היה פועל לשחיקה ב"איכות" האוכלוסייה במטרופולינים יחסית לממוצע הארצי. בפועל, התהליך משמעותי עוד יותר משום שפרט לתל אביב, העוזבים הינם בעלי השכלה גבוהה מן המגיעים והכנסתם דומה או גבוהה רק במעט מזו של המגיעים. לגבי תל אביב – אף שהיקף העזיבה נטו הוא כאמור משמעותי – לא ניתן לקבוע כי ההגירה פועלת לשחיקה ב"איכות" שכן השכלת המגיעים והכנסתם גבוהה משל העוזבים. ניתוח איכותם של זרמי ההגירה עולה בקנה אחד עם הממצאים לגבי התפתחות ההשכלה וההכנסה בקרב כלל האוכלוסייה ובקרב המשפחות במטרופולינים (לרבות מצבה הייחודי של תל אביב), כמתואר בלוחות 1 ו-2. קיים איפוא מתאם בין התוצאות המתייחסות לנתוני ההגירה של מדגם המשפחות ובין אלה המתייחסות לנתוני כלל האוכלוסייה

במפקד. מתאם זה מבסס את תקפותו של הניתוח הנשען על נתוני המדגם ואת התפקיד המיוחס להגירה בתהליכים שהתרחשו במטרופולינים במהלך התקופה.

תהליכי הגירה דומים (עזיבה נטו של המשכילים והמבוססים) התרחשו גם בערים הגדולות המרוחקות שמחוץ למטרופולינים (טיפוס 200). אולם בערים אלה הדבר אינו בא לידי ביטוי בנתוני כלל האוכלוסייה משום שהן קלטו מספר רב של עולים בראשית שנות התשעים.

השחיקה ב"איכות" מצטיירת גם בעיירות הפיתוח המרוחקות (טיפוס 500). השכלת המגיעים והעוזבים אמנם דומה, אולם היא גבוהה משמעותית מזו של הנשארים ומספר העוזבים גדול בהרבה ממספר המגיעים. בנוסף, הכנסת העוזבים גבוהה משמעותית מזו של המגיעים והנשארים. הממצאים לגבי עיירות הפיתוח ממחישים את חשיבות הניתוח של זרמי ההגירה של האוכלוסייה הותיקה, להבדיל מנתוני כלל האוכלוסייה. הגידול המשמעותי באוכלוסייתן ובהשכלתן במהלך התקופה נובע מהגעת העולים ומסוה תהליכים בעייתיים בעלי השלכות מדיניות חשובות, כמתואר בהמשך.

6. המטרופולינים ותהליכי פרבור

בחינה מעמיקה של ההגירה במטרופולינים היא בעלת עניין רב מכמה טעמים. מצד אחד זוהי קבוצה מוגדרת היטב של מספר מצומצם של ערים המהוות את שלושת המטרופולינים בארץ (14 ערים – ראה פירוט בלוח נ-1), וככאלה הינן בעלות מאפיינים משותפים מובהקים.¹⁹ מצד שני הקבוצה מהווה נתח נכבד מהמדגם: 51 אחוזים מסך המשפחות במדגם ו-54 אחוזים מהמשפחות שעברו יישוב, התגוררו בערים אלה ב-1983. כבר ראינו בנתוני האוכלוסייה וההגירה כי במטרופולינים חלו התפתחויות משמעותיות. להלן נראה כי התפתחויות אלה קשורות במידה רבה לאחד התהליכים הבולטים בתחום ההגירה הפנימית בעשורים האחרונים: תהליכי הפרבור שעיקרם עזיבה של משפחות חזקות עם ילדים את הערים הוותיקות לטובת יישובים קטנים מבוססים והומוגניים.

אחת השאלות הראשונות העולות בבואנו לנתח את המטרופולינים היא האם יש להתייחס אליהם כמקשה אחת או לבחון כל אחד מהם בנפרד. קיים חשש כי ההתייחסות אליהם כמקשה אחת תתעלם מגורמים יחודיים לערים השונות כגון הרכב האוכלוסייה בירושלים או אופייה הייחודי של תל אביב, המבדיל אותה למשל משאר גוש דן. לפיכך נציג בלוח 5 נתונים נפרדים עבור המטרופולינים השונים (כפי שנעשה גם בלוחות הקודמים) וכן נתונים מצרפיים לכלל המטרופולינים.

נסכם בקצרה את הממצאים שעלו מהלוחות הקודמים לגבי המטרופולינים. נרשם שם מאזן הגירה שלילי של משפחות הן כמותית והן איכותית (לוח 4). היקף התופעה היה משמעותי דיו כך שהתבטא גם בנתוני כלל המשפחות במטרופולינים ב-1995 לעומת 1983 (לוח 2): ירידה (מוחלטת או יחסית לגידול הארצי) במספר המשפחות ובמאפייני ההכנסה וההשכלה שלהן. צויינו חריגות מהתמונה הכללית, כגון תל אביב שבה המאזן היה שלילי במיוחד מבחינה כמותית אך חיובי מבחינה איכותית. במקביל הצביעו הלוחות על התפתחותם המואצת של הפרברים המבוססים הן כמותית והן מבחינת ההשכלה וההכנסה של המשפחות שהגיעו אליהם.

¹⁹ ההגדרה שלנו למטרופולינים אינה חופפת להגדרה המשמשת את הלמ"ס והיא מותאמת לאופי המחקר.

חלקו העליון של לוח 5 מסכם נתונים שהופיעו כבר בלוח 4: בכל אחד מהמטרופולינים הייתה עזיבה נטו של משפחות במהלך התקופה. העזיבה נטו מכל המטרופולינים הסתכמה ב-6 אחוזים מהמשפחות שגרו בהם ב-1983, ושיעורה היה גבוה במיוחד בתל אביב ובירושלים.

לוח 5: מאפייני ההגירה מהמטרופולינים¹

ירושלים	ת"א	גוש-דן ²	מט' חיפה ³	סה"כ
אחוז המשפחות ב-1983				
13	17	20	17	18
87	83	80	83	82
6	8	16	13	12
-8	-9	-4	-5	-6
מאזן הגירה				
מתוך העוזבים:				
עברו ל-				
יישוב מטרופוליני אחר⁴				
11.0	52.3	43.5	54.1	43.6
31.1	38.4	37.0	37.0	37.1
0.7	0.8	1.0	0.9	0.9
14.1	10.1	12.0	12.2	11.7
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				
ערים בינוניות-קרובות-מבוססות (301)				
0	26.2	22.4	0	15.8
..	37.1	35.1	..	35.6
..	1.4	1.2	..	1.2
..	13.9	13.2	..	13.4
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				
פרברים קטנים מבוססים (401)				
42.8	10.4	14.3	18.7	17.7
35.1	32.9	32.5	33.3	33.4
1.2	1.6	1.2	1.1	1.2
13.3	13.6	13.7	15.1	13.9
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				
פרברים או ערים בינוניות-קרובות לא-מבוססים (302/402)				
18.5	4.2	8.1	6.6	8.3
31.3	30.3	32.5	34.7	32.4
0.7	1.2	1.0	1.0	0.9
12.8	12.4	12.0	12.6	12.3
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				
ללא העוברים ליש"ע				
עברו ל-				
פרברים קטנים מבוססים (401)				
18.5	7.3	8.4	18.7	11.5
38.1	30.8	32.8	33.3	33.7
1.5	1.8	1.2	1.1	1.2
13.9	13.2	14.4	15.1	14.4
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				
פרברים או ערים בינוניות-קרובות לא-מבוססים (302/402)				
2.9	4.2	7.3	6.6	6.1
31.6	30.3	32.5	34.7	32.7
0.5	1.2	1.0	1.0	1.0
12.8	12.4	11.9	12.6	12.2
הכנסה ⁶				
השכלה ⁷				

1. המדגם כולל 8,717 משפחות שגרו במטרופולינים ב-1983, מהן 1,562 עברו ליישוב (לרבות מעבר לעיר אחרת במטרופולינים).
2. בת ים, גבעת שמואל, גבעתיים, חולון, פי"ת, ראשלי"צ, ר"ג.
3. חיפה, ק. אתא, ק. ביאליק, ק. ים, ק. מוצקין.
4. כולל משפחות שעברו ליישוב אחר באותו מטרופולין, כגון מעבר בין שתי ערים בגוש דן או בין שתי ערים בתוך מטרופולין חיפה.
5. ממוצע הגילאים של שני בני הזוג ב-1983.
6. ההכנסה המשפחתית החודשית ב-1983 של העוזבים בכל תא יחסית לזו של כלל המשפחות שעזבו ליישוב מטרופוליני כלשהו.
7. ממוצע שנות הלימוד של שני בני הזוג ב-1995.

חלקו השני של הלוח מאפיין את המשפחות שעזבו יישובים מטרופוליניים לפי טיפוס היעד העיקריים. המשפחות שעברו ליעדים אלה היוו 70-90 אחוזים מסך המשפחות שעזבו יישוב מטרופוליני. חלק ניכר מההגירה היא למעשה פנים-מטרופולינית: כ-44 אחוזים מהמשפחות שעזבו יישוב מטרופוליני עברו ליישוב מטרופוליני אחר (בירושלים השיעור נמוך בהרבה), והן הקבוצה המבוגרת והחלשה ביותר (במונחי השכלה והכנסה) מבין המשפחות שעזבו יישוב מטרופוליני (חוץ מאשר בירושלים). חלק ניכר ממעברים אלה הוא תנועה בין הערים השונות של גוש דן. לא נתייחס להגירה בין ערי המטרופוליניים כחלק מתהליך הפרבור.²⁰ בירושלים בולטת תופעה חריגה: העוברים למטרופולין אחר הם קבוצת העוזבים הצעירה והמשכילה ביותר. הדבר עשוי להעיד כי המניעים לעזיבתה אינם קשורים רק בתהליכי הפרבור הקיימים בכל המטרופולינים אלא בגורמים נוספים הדוחפים אוכלוסיות חזקות לעזוב את העיר.

הלוח מצביע בבירור על הקבוצה שניתן להגדירה כנושאת תהליך הפרבור: כשליש מהמשפחות שעזבו יישוב מטרופוליני עברו לפרברים המבוססים: יישובים קטנים יותר, הקרובים למטרופולינים והינם בעלי הכנסה גבוהה: יישובים שסיווגו כטיפוס 301 (ערים בינוניות) או טיפוס 401 (יישובים קטנים יותר). המשפחות הללו מתאפיינות בהשכלה וברמת הכנסה גבוהות במיוחד.²¹ תופעת הפרבור אינה זניחה מבחינה כמותית: המשפחות שעברו לפרברים אלה היוו כ-6 אחוזים מכלל המשפחות שגרו במטרופולינים ב-1983. משמעותה גדולה בהרבה מהיקפה הכמותי משום שמדובר באוכלוסיות חזקות במיוחד העוזבות את המטרופולינים: לוח 5 מראה כי הן חזקות ביחס לשאר המשפחות המהגרות, אולם זהו אומדן חסר לאובדן האוכלוסיות החזקות, שכן המהגרים חזקים מהנשארים. השוואה לנתוני הנשארים במטרופולינים (לוח 4) ממחישה את הפער הניכר בין השכלתם לבין השכלת העוברים לפרברים. אם נחמיר את ההגדרה של "פרברים" – נשמיט את הערים הבינוניות (טיפוס 301) ונצמצמה ליישובים הקטנים בלבד (טיפוס 401) – היקף הפרבור קטן בכמחצית אך במובנים מסויימים התופעה מתחדדת: העוזבים ליישובים אלה הם צעירים ומשכילים מן העוזבים לטיפוס 301. זאת ועוד, הפרבור מירושלים וחיפה-הקריות היה כולו ליישובים הקטנים. חלק גדול מהפרבור באיזור חיפה קשור להקמת המצפים בגליל בשנות השמונים (ראה גם סקירת הספרות).

התופעה המתוארת הינה תהליך מובהק של פרבור והיישובים הקהילתיים לא תרמו למשיכת תושבים מן המרכז לפרפריה. הנתונים מלמדים שיישוב היעד הקהילתי נמצא בד"כ בקרבת מטרופולין המוצא של המהגרים, שם הם ממשיכים כנראה לעבוד. ניתוח נפרד (שאינו מפורט בלוח) מראה כי רק 6 אחוזים מאלה שעברו מתל אביב וגוש דן ליישוב קהילתי עברו ליישוב כזה במחוז הצפון ולפי המדגם, מספר זעום עבר ליישובים קהילתיים באזור ירושלים ואף לא אחד עבר ליישוב קהילתי בדרום.²² היישובים הקהילתיים בצפון (כדוגמת המצפים) משכו אוכלוסייה מבוססת מחיפה והצפון, אולם רק במידה מועטה מגוש דן.²³

שתי הסתייגויות אפשריות מטענתנו לגבי הקשר שבין "החלשות" המטרופולינים לבין תהליך הפרבור הן שהתעלמנו מ"פרברים" לא מבוססים ומנושא ההתנחלויות. הטענה הראשונה היא שבמקביל להתפתחותם של פרברים מבוססים, שמשכו אוכלוסייה חזקה מן המטרופולינים, התפתחו גם פרברים בעלי הכנסה נמוכה יותר, שמשכו דווקא אוכלוסיות חלשות מן המטרופולינים, ולכן התרומה הכוללת של תהליך

²⁰ ההבחנה בין מעברים כאלה לבין פרבור היא מלאכותית במידת מה, אם למשל מתייחסים למעבר של משפחות מתל אביב לערי גוש דן (או מחיפה לקריות) וליישובי פרברים רחוקים יותר כחלק מאותו תהליך.

²¹ ניתן לראות את מאפייני המשפחות הללו גם בנתוני המגיעים לטיפוסים 301 ו-401 בלוח 4. ההשכלה והגיל שם זהים כמעט לחלוטין לאלו של העוברים מכלל המטרופולינים לטיפוסים 301 ו-401 (העמודה השמאלית בלוח 5).

²² מדובר במדגם ולכן בפועל מספר המגיעים לדרום עשוי להיות חיובי אך בכל מקרה זעום.

²³ התופעה אינה מוגבלת ליישובים הקהילתיים - ככלל, הנכונות לעזוב את המטרופולינים לטובת מחוזות הצפון והדרום נמוכה ביותר. המצב בחיפה שונה במקצת בגלל המעבר ליישובים קהילתיים בגליל.

הפרבור ל"החלשות" אינה חד משמעית. הגדרנו טיפוסים של פרברים לא מבוססים המקבילים לפרברים המבוססים (טיפוסים 301 ו-401) על בסיס אותן אמות מידה של גודל היישוב ומרחקו ממטרופולין אולם ההכנסה הממוצעת בהם נמוכה (טיפוסים 302 ו-402 בהתאמה). בחינה של טיפוסים אלה מצביעה על הנקודות הבאות ביחס להשפעתם של הפרברים הלא-מבוססים: (א) שיעורי ההגירה (מכל הארץ) לפרברים הלא-מבוססים היו נמוכים משמעותית מאשר לפרברים המבוססים (לוח 4). הגידול הניכר באוכלוסייה הכוללת בהם (לוחות 1 ו-2) נובע במידה רבה מקליטת עלייה ולא מהגירה פנימית (חרף קליטת העלייה, הגידול במספר המשפחות בטיפוס 402 קטן מאשר ב-401). (ב) מספר המשפחות שעברו מהמטרופולינים לפרברים הלא מבוססים היה רק כרבע ממספרן של אלה שעברו לפרברים המבוססים (לוח 5). נתון זה אינו כולל חרדים שעברו מירושלים ובני ברק ליישובים החדשים, שניתן לראות בהם מעין פרברים לא מבוססים. (ג) המעבר לפרברים הלא-מבוססים מוציא מן המטרופולינים משפחות חזקות – לא חלשות. העוזבים לפרברים אלה אמנם פחות חזקים מהעוברים לפרברים המבוססים, אולם הם צעירים ומשכילים במידה משמעותית ביחס למשפחות שנשארו במטרופולינים (ראה מאפייני העוזבים לטיפוסים 302 ו-402 בלוח 5, לעומת מאפייני הנשארים במטרופולינים בלוח 4).

ההסתייגות השנייה מתייחסת לכך שבהגדרת הפרברים כללנו גם התנחלויות. הטענה היא שהמעבר להתנחלויות אינו חלק מתהליך הפרבור הרגיל אלא שילוב של מדיניות ממשלתית ושל החלטה של הפרטים הנובעות שתייהן משיקולים אידיאולוגיים ולא מהמניעים הרגילים להקמת יישובים ולמעבר לפרברים. כנגד טענה זו נציין את הנקודות הבאות: (א) מניעי המהגרים: העבודה מתמקדת במאפייני המהגרים ובהשלכות של התופעה, ולא במניעים להגירה. העובדה שהמשכילים והמבוססים עזבו את המטרופולינים ליישובים קטנים קרובים ומבוססים וההשלכות של התופעה על המטרופולינים בעיני עומדות בלי קשר למניעי הפרטים ולמיקומם של יישובי היעד. איננו בוחנים מה הניע את המהגרים לעזוב וממילא קובץ הנתונים שבידינו אינו מאפשר לעשות זאת. יתר על כן, חלק מההתנחלויות שהגדרנו כפרברים מבוססים (לוח נ"1), הן בברור כאלה שמשכו משפחות אשר הונעו משיקולי איכות חיים – כמו העוברים לכל פרבר אחר – ולא משיקולים אידיאולוגיים. (ב) תופעת הפרבור בעינה עומדת כמותית ואיכותית גם בניכוי ההתנחלויות. ראשית, קבוצת הפרברים המבוססים הגדולים יותר (טיפוס 301) אינה כוללת שום התנחלות. שנית, לוח 5 מציג גם את נתוני המהגרים מהמטרופולינים לפרברים המבוססים הקטנים (טיפוס 401) בניכוי ההתנחלויות. העוברים להתנחלויות היוו כשליש מסך העוברים לפרברים אלה. ההבדל הכמותי גדול במיוחד בירושלים ואילו באזור חיפה לא היה להתנחלויות שום משקל בפרבור. איכותית, מאפייני ההשכלה וההכנסה של העוברים לפרברים בתוך הקו הירוק דומים - וברוב המקרים אף גבוהים במקצת – ממאפייני העוברים לכלל הפרברים (כולל ההתנחלויות).²⁴ (ג) הגדרנו פרברים על פי מאפייני היישובים ותפקודם בפועל – מרחק מהמטרופולין, גודל והכנסה – לא על סמך הסיבות להקמתם. זאת ועוד, לא רק ההתנחלויות הוקמו כחלק ממדיניות ממשלתית שביסודה שיקולים רחבים יותר ולא דווקא שיקולים תכנוניים-אורבניים: בהקשר זה נזכיר את "יישובי הכוכבים", המהווים חלק חשוב מפרברי המרכז, ואת המצפים בגליל, שמילאו תפקיד חשוב בפרבור של אזור חיפה.

להלן מוצג ניתוח אקונומטרי שנועד לבחון את תקפות האבחנות בדבר ההבדלים במאפייני העוברים מן המטרופולינים ליעדים השונים. ברצוננו לבדוק לא את ההחלטה "להגר" לעומת "להשאר ביישוב" (החלטה אותה כבר ניתחנו אקונומטרית בעזרת מודל probit), אלא את הבחירה בסוג יישוב היעד בהנתן שהמשפחה כבר החליטה לעבור ליישוב. לשם כך אמדנו מודל (ML) Multinomial Logit לבחירה בדידה רב ממדית

²⁴ תמונה דומה מתקבלת מהשוואת הפרברים הלא-מבוססים כולל ההתנחלויות ובלעדיהן (הסעיף האחרון בלוח 5). חוץ מירושלים אין כמעט הבדל בין שני החתכים. בירושלים הרוב המכריע של העוזבים לפרברים לא-מבוססים עברו לשטחים. רק 3 אחוזים מהעוזבים את העיר עברו לפרברים לא-מבוססים בתוך הקו הירוק.

כאשר אפשרויות הבחירה אינן מסודרות. המודל מאפשר לבחון את ההשפעה השולית של כל משתנה (מאפייני המשפחה) על ההסתברות להגר לטיפוס יישובים מסוים תוך פיקוח על יתר המשתנים. לפי גישה זו, בהנתן שהמשפחה החליטה להחליף יישוב מגורים, הבחירה הניצבת בפניה היא בין מספר סוגי יישובים. היישובים בתוך כל קטגוריה דומים במאפייניהם - איננו בוחנים את בחירת יישוב היעד המסויים אלא את בחירת טיפוס היישוב. המודל המניח כי הפרטים רציונליים כך שהחלטה לאן להגר נובעת מהפתרון לבעיית המקסימיזציה של תועלת המשפחה. פתרון בעיית המקסימיזציה נעשה בשני שלבים: בשלב הראשון מחושבת התועלת מהגירה לכל טיפוס של יישובים, ובשלב השני נבחרת החלופה – הטיפוס – שתניב את התועלת המירבית. ההסתברות של משפחה להגר לכל טיפוס יעד מחושבת ביחס להסתברות להגר לטיפוס בסיס (ולא ביחס להסתברות להשאר ביישוב המוצא).

החסרון העיקרי של המודל ה-ML הוא בהנחה של אי תלות בהפרעות האקראיות (IIA), לפיה יחס ההסתברויות של כל שתי חלופות אינו תלוי במאפיינים של חלופות אחרות. מודל ה-Conditional Logit (CL) פותר את בעיית ה-IIA, אולם בחירת החלופה – סוג יישוב היעד – במודל זה תלויה גם במאפייני הספציפיים של כל יישוב (בנוסף למאפייני הפרט). כזכור, הגדרנו את החלופות – טיפוסים היישובים – בהתאם למאפייניהם (מרחק ממטרופולין, הכנסה, מספר תושבים) ולכן אין טעם להשתמש במודל המוסף מאפיינים אלה כמשתנים מסבירים ברגרסיה.

מודל ה-ML אומד j משוואות כמספר החלופות, ולכל חלופה הוא מחשב את האומד לכל אחד מ- k המשתנים, כלומר המודל אומד $j * (k + 1)$ מקדמים. הוספת חלופות מגדילה איפוא במהירות את רמת הסיבוכיות של המודל, מורידה את מספר דרגות החופש ומקטינה את הסיכוי לקבל אומדים מובהקים. משום כך לצורך האמידה איחדנו טיפוסים ליישובים לחלופות רחבות.

אמדנו את המודל בנפרד לכל מטרופולין, והתאמנו את הגדרת החלופות (יעדי ההגירה) עבור כל אחד מהם. לגבי כל מטרופולין מוצגים שני לוחות (לוחות נ-7.2-4.1 בנספח): התוצאות בלוח הראשון מלמדות האם כל אחד מהמשתנים המסבירים מגדיל או מקטין באופן מובהק את ההסתברות לעבור מיישוב במטרופולין המוצא לכל אחד מסוגי היישובים המפורטים בלוח יחסית להסתברות לבחור בחלופת הבסיס שהיא מעבר ליישוב מטרופוליני אחר. הלוח השני בוחן האם המהגרים לחלופה מסויימת מהווים קבוצה השונה במאפייניה באופן מובהק מאלו שעברו לחלופת הבסיס. לוח זה גם בוחן עבור כל משתנה בנפרד האם הוא מהווה מאפיין המבדיל באופן מובהק בין קבוצות המהגרים ליעדים השונים לבין העוברים לחלופת הבסיס.

תוצאות האמידה מבססות באופן ברור את ההבחנות שהצגנו לעיל. הפרברים מושכים מן המטרופולינים אוכלוסייה חזקה: המשפחות שעברו מת"א, גוש דן וחיפה לפרברים מבוססים באותו אזור היו משכילות באופן מובהק יחסית למי שעברו ליישוב מטרופוליני אחר באזור. ירושלים חריגה: השכלת העוזבים אותה לפרברים מבוססים בסביבה אינה שונה באופן מובהק מזו של העוזבים את ירושלים לת"א או לגוש דן. תוצאה זו תואמת את המתואר לעיל – האוכלוסייה החזקה בירושלים עוברת הן לפרבריה והן למרכז, ומשום כך אין הבדל מובהק בין מאפייני שתי הקבוצות.

האמידה מדגישה את הקשר שבין השכלה לפרבור. ההשכלה היא המאפיין המובהק המכריע באפיון העוברים מן המטרופולינים לפרברים (למעט ירושלים כמוסבר), ופער ההשכלה מאפיין באופן שיטתי רק את העוברים לפרברים ואף לא קבוצה אחת אחרת מבין עוזבי המטרופולינים (הכל יחסית לחלופת

הבסיס). ניתן לראות זאת בלוח הראשון עבור כל מטרופולין – ההשכלה היא המשתנה המובהק היחיד באופן שיטתי והוא מובהק רק בתאים המתייחסים לפרברים מבוססים (גדולים וקטנים). הביטוי לכך בלוח השני הינו שבדיקת ההשערות מראה כי רק השכלה מהווה מאפיין מבדיל מובהק וכי העוברים לפרברים מבוססים מהווים כמעט בלעדית קבוצה השונה באופן מובהק מהעוברים לחלופת הבסיס.²⁵

תוצאות האמידה מבססות גם את התייחסותנו לעיל לפרברים לא-מבוססים ולהתנחלויות. מבחני ההשערות מורים כי העוברים לפרברים החלשים אינם שונים באופן מובהק מהעוברים לחלופת הבסיס ובפרט השכלתם אינה נמוכה יותר. לפיכך אין לטעון כי היה מעבר של קבוצות חלשות לפרברים לא-מבוססים אשר פעל לקיזוז השפעת המעבר של החזקים לפרברים המבוססים. כאמור איננו מתייחסים להשפעה האפשרית של יציאת חרדים מירושלים ובני ברק ליישובים חרדיים חדשים. אשר להתנחלויות, התוצאות עמידות להסתייגות זו שכן המודלים שנאמדו עבור גוש דן וירושלים כוללים אותן כחלופה נפרדת.²⁶ זאת ועוד, מבחני ההשערות מראים כי העוברים להתנחלויות אינם מהווים קבוצה השונה במאפייניה מקבוצת הבסיס, בפרט השכלתם אינה שונה באופן מובהק.

7. עיירות פיתוח

סעיף זה בוחן את דפוסי ההגירה של משפחות בעיירות הפיתוח בצפון הארץ ובדרומה.²⁷ עיירות אלה זכו במהלך השנים לתשומת לב רבה בדיון הציבורי בין היתר בנוגע לעזיבת תושביהן, ולמדיניות העשויה ליצור שם מקורות תעסוקה, לסייע לתושביהן, ואף למשוך אוכלוסייה נוספת. מספר מחקרים שעסקו בנושא הוזכרו בסקירת הספרות. להתמקדותנו בעיירות הפיתוח יתרונות נוספים: אלה יישובים בעלי מאפיינים מאוד דומים (יישובים עירוניים קטנים, בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים חלשים המרוחקים ממרכז הארץ); פעמים רבות הדיון בפריפריה - המזהה אותה עם אזורי הצפון והדרום – מתעלם מהשונויות הרבה בין יישובים באזורים אלה ומתייחס ליישובים חלשים וליישובים מאוד מבוססים שם כמקשה אחת; הדיון בעיירות הפיתוח תואם את הגישה הכללית בעבודתנו המדגישה את מאפייני היישובים ולא את המיקום הגאוגרפי כשלעצמו; קיים דמיון רב בין תהליכי ההגירה במטרופולינים ובעיירות הפיתוח, בתפקידם של היישובים הקהילתיים בתהליכים אלה ובהשלכותיה של התופעה.

כמתואר להלן, ההבחנה בין הצפון לדרום משמעותית: למרות שהמאפיינים הכלכליים-חברתיים של העיירות בשני האזורים מאוד דומים, יש הבדלים חשובים ביניהם מבחינת דפוסי ההגירה והיקפה. יוזכר שהדיון מתייחס רק ל"משפחות מתמידות". נראה שהממצאים הם אומדני חסר להיקפן האמיתי של חלק מהתופעות. מצד שני הממצאים אינם מתייחסים להגעת העולים לעיירות הפיתוח בשנות התשעים.

הדמיון בין עיירות הפיתוח בצפון ובדרום רב. ההשכלה וההכנסה הממוצעת של המשפחות (בני הזוג) ב-1983 זהות בשתי הקבוצות. בשתי הקבוצות נרשמה הגירה שלילית נטו של משפחות. היקף העזיבה נטו

²⁵ קיימות עוד כמה קבוצות השונות באופן מובהק מקבוצת הבסיס: העוברים מחיפה לת"א-גוש דן, העוברים מגוש דן לת"א, והעוברים מת"א ליישובים אחרים". עם זאת, מדובר בתוצאות נקודתיות ולא בתופעה שיטתית, החוזרת על עצמה בכל הספסיפיקציות ובכל המטרופולינים, כמו בהגירה לפרברים.

²⁶ אין במדגם משפחות שעברו ממטרופולין חיפה להתנחלויות מבוססות ולכן אין משמעות לחלופת התנחלויות בגרסאות עבור מטרופולין זה. לא כללנו חלופת התנחלויות במודל עבור ת"א, משום מיעוט התצפיות לגבי ת"א בכלל, והעוברים ממנה להתנחלויות בפרט.

²⁷ היישובים שכללנו בכל קבוצה מפורטים בתחתית הלוחות שלהלן. בספרות אין הסכמה מלאה לגבי רשימת היישובים המוגדרים כעיירות פיתוח (ראה הדיון אצל ליפשיץ (1990), עמ' 29). לא נצמדנו להגדרות פורמליות אלא למאפיינים הרלבנטיים, וכללנו גם יישובים כצפת וטבריה אף כי רשמית אינם מוגדרים כעיירות פיתוח. לא כללנו עיירות פיתוח במרכז הארץ.

הוא משמעותי – 6.4 אחוזים מהזוגות בצפון ו-11.3 אחוזים בדרום במהלך 12-13 שנים. מאחר שאנו מתייחסים ל"משפחות מתמידות" כהגדרתן לעיל, הירידה במספרן בין 1983 ל-1995 היא תוצאה של הגירה בלבד ולא של תמותה, נישואין, גירושים וכו'. ניתן להניח כי בקרב מגזרים אחרים, שאינם נחקרים בעבודה זו, כגון צעירים לאחר צבא, שיעורי העזיבה גדולים עוד יותר.

לוח 6: ההגירה בעיירות הפיתוח בצפון¹

השכלה ב-95 ⁴	הכנסה יחסית ב-83 ³	גיל ב-83 ²	אחוז מכלל המשפחות ב-83	
10.3	1.00	37.4	100	כלל המשפחות ב-83
11.7	1.03	32.6	14.7	עוזבים
10.0	0.99	38.2	85.3	נשארים
12.0	0.90	36.0	8.3	מגיעים
10.2	0.99	38.0	93.6	כלל המשפחות ב-95
אחוז מהעוזבים				מתוך העוזבים עברו ל:
11.5	0.80	33.0	15.6	עיירת פיתוח אחרת בצפון
12.6	1.07	27.8	21.3	יישובים קהילתיים בצפון ⁵
11.5	0.98	35.2	29.5	מרכז הארץ ⁶
11.1	1.40	36.9	13.9	חיפה והקריות

1. עיירות פיתוח בצפון - 11 יישובים (השייכים לטיפוס 500): בית שאן, חצור הגלילית, טבריה, כרמיאל, מגדל העמק, מעלות, נצרת עילית, עפולה, צפת, קרית שמונה, ושלומי. המדגם כולל 831 משפחות מתמידות, שגרו בעיירות פיתוח בצפון ב-1983.
2. ממוצע הגילאים של שני בני הזוג ב-1983.
3. ההכנסה המשפחתית החודשית מכל המקורות ב-1983 יחסית לזו של כלל המשפחות שגרו בעיירות פיתוח בצפון.
4. ממוצע שנות הלימוד של שני בני הזוג ב-1995.
5. יישובים קהילתיים ופרברים מבוססים (טיפוסים 401, 600) במחוזות חיפה והצפון.
6. מחוזות תל אביב והמרכז.

לוח 7: ההגירה בעיירות הפיתוח בדרום¹

השכלה ב-95 ⁴	הכנסה יחסית ב-83 ³	גיל ב-83 ²	אחוז מכלל המשפחות ב-83	
10.3	1.00	36.9	100	כלל המשפחות ב-83
11.7	1.17	32.6	21.1	עוזבים
9.9	0.96	37.8	78.9	נשארים
11.8	1.06	33.0	9.8	מגיעים
10.1	0.97	37.3	88.7	כלל המשפחות ב-95
אחוז מהעוזבים				מתוך העוזבים עברו ל:
11.8	0.79	28.6	5.3	עיירת פיתוח אחרת בדרום
13.6	1.56	32.2	6.9	יישובים קהילתיים בדרום ⁵
11.7	1.24	34.7	38.9	מרכז הארץ ⁶
10.5	1.05	34.8	26.7	באר-שבע, אשדוד, אשקלון

1. עיירות פיתוח בדרום - 10 יישובים (השייכים לטיפוס 500): אופקים, אילת, דימונה, ירוחם, מצפה רמון, נתיבות, ערד, קרית גת, קרית מלאכי, ושדרות. המדגם כולל 622 משפחות מתמידות, שגרו בעיירות פיתוח בדרום ב-1983.
2. ממוצע הגילאים של שני בני הזוג ב-1983.
3. ההכנסה המשפחתית החודשית מכל המקורות ב-1983 יחסית לזו של כלל המשפחות שגרו בעיירות פיתוח בדרום.
4. ממוצע שנות הלימוד של שני בני הזוג ב-1995.
5. היישובים מטיפוס 600 במחוז הדרום.
6. מחוזות תל אביב והמרכז.

האפיון הבסיסי של המשפחות המהגרות אל עיירות הפיתוח ומהן דומה למאפיין את המהגרים בכל הארץ: המהגרים צעירים, משכילים ובד"כ בעלי הכנסה גבוהה יותר בהשוואה לאלה בעיירות הפיתוח שלא עברו יישוב. השכלת העוזבים והמגיעים דומה, אולם מאחר שמספר העוזבים גדול ממספר המגיעים הרי שהשפעה השלילית של ההגירה על עיירות הפיתוח היא איכותית ולא רק כמותית: מדובר בעזיבה נטו של אוכלוסייה המשכילה במידה משמעותית מזו הנשארת ביישובים.

ניתוח אקונומטרי – מודל probit – של ההסתברות לעזוב עיירת פיתוח (לוח נ"8 בנספח) מראה כי הסתברות זו עולה באופן מובהק עם ההשכלה או ההכנסה של בני הזוג (כאשר שני המשתנים נכללים ברגרסיה לפחות אחד מהם הופך לבלתי מובהק בגלל המתאם הגבוה ביניהם). בדרום (אך לא בצפון) גם למאפייני היישוב יש השפעה מובהקת על ההסתברות לעזוב אותו: היא עולה ככל שהכנסת היישוב גדלה וככל שהיישוב קטן יותר. ייתכן שהממצא האחרון קשור לקושי לקיים עיירות קטנות בנגב בגלל המרחקים הגדולים.

להפתעתנו, בכל הרגרסיות שבדקנו ותק הנישואין אינו משפיע על ההסתברות לעזוב את עיירת הפיתוח. זאת גם כאשר משמיטים את משתני ההכנסה וההשכלה מחשש למתאם עם הגיל. תוצאה זו עומדת בניגוד בולט להשפעה השלילית המאוד מובהקת של ותק הנישואין על ההסתברות להגר במדגם המלא (כל הארץ) וכן בניגוד לממצאים המקובלים בספרות. הסבר אפשרי לכך הוא השפעת העלייה מברה"מ החל מ-1989. עולים רבים הגיעו לעיירות הפיתוח ורכשו או שכרו דירות (ישירות או באמצעות הממשלה). עליית ערך הדירות שבידי הותיקים אפשרה להם לעזוב את העיירות. דבר זה השפיע באותה מידה על כל הותיקים ללא קשר לגילם ולכן משתנה הגיל אינו מובהק ברגרסיות. אין לנו דרך ישירה לבדוק טענה זו, אולם היא עשויה להתחזק אם עזיבת העיירות גברה מאוד מאז תחילת גל העלייה. קובץ הנתונים אינו מפרט את שנת עזיבת היישוב אך הוא כולל את שנת הכניסה ליישוב שבו התגורר הזוג ב-1995. מובן ששנת הכניסה ליישוב זה אינה חופפת בהכרח לשנה שבה עזב הזוג את עיירת הפיתוח משום שייתכן שעבר לפני כן ליישוב אחר. עם זאת, יש להניח שזהו קירוב סביר וכי מרבית המשפחות (להבדיל אולי מצעירים אחרי צבא) שעזבו עיירת פיתוח לא עברו יותר מיישוב אחד עד 1995. לפי קירוב זה בעיירות הדרום היקף העזיבה הואף מאוד מאז 1989: מבין כלל העוזבים אותן בתקופת המדגם רק 30 אחוזים עזבו בחמש השנים 1983-1988 ו-70 אחוזים עזבו בשש השנים הבאות (1989-1995). זאת ועוד, למרות ששיעור העזיבה (ברוטו ונטו – לוחות 6 ו-7) בדרום גבוה משמעותית מבצפון על פני התקופה כולה, עד 1988 קצב העזיבה היה דומה בשני האזורים והפער נפתח רק מ-1989. אחת החולשות של ההסבר המוצע הוא שבעיירות הצפון לא חל שום שינוי בקצב ההגירה מאז 1989.

בשלב הבא בחנו לאן עברו המשפחות שעזבו את עיירות הפיתוח והאם יש הבדלים בין העוזבים ליעדים השונים. העיירות בצפון אמנם מאבדות אוכלוסייה חזקה, אך לא דווקא לטובת מרכז הארץ (לוח 6). מרבית העוזבים אותן נשאו במחוזות חיפה והצפון.²⁸ רק 30 אחוזים מהמשפחות שעזבו עיירת פיתוח בצפון עברו למרכז (מחוזות תל אביב והמרכז). המשפחות שעברו למרכז אמנם משכילות מן הנשארות ביישובים אך השכלתן והכנסתן דומות לאלה של כלל עוזבי העיירות. שיעור העוברים למרכז בקרב עוזבי

²⁸ כ-16 אחוזים מהעוזבים את עיירות הפיתוח בצפון עברו לעיירת פיתוח אחרת באותו אזור. רמת ההשכלה של קבוצה זו דומה לזו של כלל העוזבים את העיירות אך הכנסתה נמוכה משמעותית משל כלל העוזבים ואף מזו של אלו שלא עברו יישוב.

עיירות הדרום – 40 אחוזים (לוח 7) – גבוה מאשר בעיירות הצפון. בעוד שיותר ממחצית מעוזבי העיירות בצפון נשארו באזור (כולל אזור חיפה), רק כ-40 אחוזים מעוזבי העיירות בדרום נשארו שם.

כחמישית מהעוזבים את עיירות הפיתוח בצפון עברו ליישובים קהילתיים בצפון והם מהווים קבוצה חזקה במיוחד: היא משכילה במידה משמעותית לא רק בהשוואה לנשארים בעיירות אלא גם בהשוואה לכל שאר העוזבים אותן. גם בדרום משכו היישובים הקהילתיים את האוכלוסייה החזקה ביותר של עיירות הפיתוח.²⁹ המעבר ליישובים קהילתיים בדרום בררני יותר מאשר בצפון: שיעור העוברים ליישובים קהילתיים מסך עוזבי העיירות בדרום (7 אחוזים) נמוך משמעותית מאשר בצפון; לעומת זאת, בדרום הפער בהכנסה ובהשכלה של העוברים ליישובים אלה לעומת כלל עוזבי העיירות גדול בהרבה מבצפון. בסך הכל עברו ליישובים קהילתיים באזור כ-3 אחוזים מהזוגות שגרו בעיירות הפיתוח בצפון וכ-1.5 אחוזים מאלה שגרו בעיירות הפיתוח בדרום.

האוכלוסייה העוברת מעיירות הפיתוח ליישובים קהילתיים אינה רק משכילה ומבוססת יותר בממוצע בהשוואה לשאר עוזבי העיירות. היא גם הומוגנית הרבה יותר. לוח 8 מציג את מקדם ההשתנות של הגיל וההכנסה בקרב עוזבי העיירות ליעדים שונים. המקדם נמוך יותר בקרב העוברים ליישובים קהילתיים. מקדם ההשתנות בקרב העוברים ליישובים קהילתיים בדרום נמוך בייחוד בהתחשב במספר הקטן של תצפיות מסוג זה במדגם.

לוח 8: מקדם ההשתנות¹ של מאפייני עוזבי עיירות הפיתוח לפי סוג יישוב היעד

עברו ל-	צפון		דרום	
	גיל	השכלה	גיל	השכלה
קהילתי באזור	0.11	0.23	0.23	0.24
מרכז הארץ	0.30	0.32	0.31	0.28
ערים באזור ²	0.34	0.39	0.26	0.30

1. מקדמי ההשתנות של המשתנים בתאים המתאימים בלוחות 6-7. מקדם ההשתנות – סטיית התקן חלקי הממוצע.
2. בצפון – חיפה והקריות; בדרום – באר שבע, אשדוד, אשקלון.

כדי לבחון את תקפות האבחנות לעיל ערכנו ניתוח אקונומטרי של מאפייני העוזבים את העיירות ליעדים השונים בעזרת מודל (ML) Multinomial Logit. המודל והשיקולים לשימוש בו תוארו בדיון על פרבור המטרופוליניים. הבדיקה הנוכחית מתייחסת למשפחות שעזבו עיירת פיתוח ובוחרת האם העוזבים נבדלים זה מזה באופן מובהק בהתאם לטיפוס יישוב היעד ומהו אותו מאפיין היוצר את ההבדל המובהק ביניהם. הבדיקה נערכה בנפרד לצפון ולדרום. חלופת הבסיס בכל אזור הוגדרה כמעבר ליישובים לא-קהילתיים באותו אזור (מחוזות חיפה והצפון ומחוז הדרום בהתאמה). תוצאות האמידה (לוחות נספח נ-10.2-9.1) מתארות איפוא את מאפייני העוזבים לחלופות אחרות יחסית לחלופת הבסיס. החלופות האחרות שהגדרנו הן מעבר ליישובים קהילתיים באזור, מעבר למרכז, וכל שאר היישובים בארץ. מיעוט התצפיות במדגם של משפחות שעזבו עיירת פיתוח מקשה על אמידת המודל משום שמספר הפרמטרים הנאמדים (כפולה של מספר החלופות ומספר משתני הבקרה) גדול. לפיכך הגבלנו את מספר החלופות (טיפוסי היעד) במודל ל-4 (כולל חלופת בסיס).

²⁹ במדגם יש מספר קטן מאוד של זוגות שעברו מעיירות פיתוח בדרום ליישובים קהילתיים. לפיכך סטיית התקן של מאפייני קבוצה זו גבוהה.

תוצאות מודל ה-ML מבססות את הממצאים מלוח 7 לגבי מאפייני העוברים מעירות הפיתוח בדרום ליישובים קהילתיים באזור ולמרכז הארץ. לוח נ-10.1 מלמד כי משקי הבית שעברו ליישובים קהילתיים בדרום (וכן לקבוצת "ליישובים אחרים בארץ") היו משכילים באופן מובהק ובמידה ניכרת מאלה שעברו לחלופת הבסיס. כזכור, הגדרנו כחלופת בסיס את העוברים ליישוב לא-קהילתי בדרום ולפיכך מדובר בעיקר בעוברים לערי הדרום הגדולות – באר שבע, אשדוד, אשקלון (מאפייני העוברים לערים אלה מתוארים בלוח 7). לעומת זאת הפער בהשכלת משקי הבית שעברו למרכז לעומת העוברים לחלופת הבסיס היה קטן בהרבה ומובהק רק בחלק מהספסיפיקציות. לוח נ-10.2 מראה כי העוזבים ליישובים קהילתיים (וכן ל"ליישובים אחרים") אכן שונים באופן מובהק (מודל 1 בלוח) מאלה שעברו ליישובים אחרים בדרום וכי המאפיין המכריע המבדיל אותם מקבוצת הבסיס הוא רמת ההשכלה. הלוח מלמד גם כי העוזבים למרכז אינם שונים באופן מובהק מהעוזבים לחלופת הבסיס, דבר התואם אף הוא את הממצאים מלוח 7 לפיהם העוברים למרכז דומים לכלל עוזבי העירות בדרום.

לכאורה, תוצאות המודל האקונומטרי אינן תומכות בהבחנות לגבי העוברים מעירות הפיתוח בצפון ליישובים קהילתיים שם. השכלתם אינה שונה באופן מובהק מזו של אלו שעברו לחלופת הבסיס - ליישובים אחרים בצפון (לוח נ-9.1). כמו כן העוברים ליישובים קהילתיים אינם מהווים קבוצה השונה באופן מובהק מהעוברים לחלופות האחרות והשכלה אינה מהווה גורם מבדיל מובהק בין קבוצות עוזבי העירות (לוח נ-9.2). עם זאת, גיל העוברים ליישובים קהילתיים שונה באופן מובהק מהעוברים למקומות אחרים. ראינו בלוח 6 כי העוברים ליישובים קהילתיים צעירים במידה משמעותית משאר עוזבי העירות בצפון. יודגש כי אף שמקדם הגיל עבור ליישובים קהילתיים במודל האקונומטרי חיובי, אין בכך סתירה לממצא מלוח 6, משום שמקדם ריבוע הגיל שלילי מובהק. גיל העוברים ליישוב קהילתי הנגזר ממקדמי הגיל והגיל בריבוע³⁰ דומה לגילם הממוצע בלוח 6. המשפחות שעברו ליישובים קהילתיים היו איפוא צעירות במיוחד וגם משכילות במיוחד. המתאם בין שני המאפיינים בקרב העוברים ליישובים קהילתיים בצפון מסביר כנראה מדוע ההשכלה אינה מובהקת ברגרסיות. בדרום לעומת זאת, הפרש הגילאים בין העוברים ליישובים קהילתיים לבין יתר עוזבי העירות קטן יותר והפער בהשכלה גדול יותר, ולפיכך מקדם ההשכלה ברגרסיות מובהק.

ניתן לסכם כי ניתוח ההגירה בעירות הפיתוח בצפון ובדרום מצביע על שתי תופעות מרכזיות משותפות ושני הבדלים משמעותיים בין שני האזורים. התופעות המשותפות הן עזיבה נטו משמעותית של אוכלוסייה חזקה והעובדה שהעוזבים החזקים ביותר עוברים ליישובים קהילתיים באזור. ההבדלים הם שבצפון חלק גדול יותר מעוזבי העירות נשאר באזור וחלק גדול יותר עובר ליישובים קהילתיים בהשוואה לעוזבי העירות בדרום. ממצאים אלה מעוררים שאלות-מדיניות חשובות.

כאמור, עירות הפיתוח בשני האזורים סובלות מהגירה שלילית נטו של האוכלוסיות החזקות והתופעה בולטת יותר בעירות הדרום. לאורך השנים נקטה הממשלה מגוון צעדים שנועדו לסייע (בין היתר) לעירות הפיתוח ובכלל זה הגדרת אזורי עדיפות, "מבצעי אכלוס", החוק לעידוד השקעות הון, הטבות מס ועוד. אמנם ייתכן שללא צעדים אלה מצב העירות היה קשה עוד יותר, אולם העזיבה המשמעותית של האוכלוסיות החזקות מעלה שאלות לגבי הצלחת המדיניות. צעדים על בסיס אזורי (כגון אזורי עדיפות), כשם כן הם - עשויים להשאיר את התושבים באזור אך לאו דווקא בעירת הפיתוח. גם צעדים יותר ממוקדים כגון הקמת מפעלים, אפילו עתירי ידע, בעירות פיתוח אינה מבטיחה שהאוכלוסיות החזקות

³⁰ חושב כגיל (ב-1983) שבו ההסתברות לעבור מעירת פיתוח ליישוב קהילתי מגיעה לשיאה. יש להתייחס בהסתייגות למספר המדויק המתקבל בחישוב זה, משום שאיננו יודעים את שנת המעבר בפועל.

יישארו לגור בהן, שהרי אין הכרח שמי שעובד בעיירת פיתוח יבחר לגור בה.³¹ הדבר נכון עוד יותר לגבי אזורי תעשייה מחוץ לעיירות הפיתוח כך שהן אף אינן נהנות מתשלומי הארנונה שלהם.³² גם בראייה אזורית המתייחסת להצהרות בדבר "עידוד הגליל והנגב" ולאז דווקא לעיירות הפיתוח, הממצאים מלמדים על בעייה: רבים מעוזבי העיירות, בייחוד בדרום, עברו למרכז הארץ ומדובר כאמור באוכלוסייה חזקה יחסית לנשארים בעיירות.

טענה אפשרית היא שהגעתם של עולים רבים לעיירות הפיתוח בשנות התשעים שינתה את מצבן מן היסוד, ואין לכך ביטוי בממצאי המחקר העוסק בותיקים בלבד. מוקדם להשיב על כך באופן נחרץ. אולם ככל שניתן להשליך מממצאי המחקר לגבי העתיד, המסקנה אינה בהכרח אופטימית: גל עלייה מגיע לעיירות הפיתוח משום שהדיר שם זול וזמין. עם הזמן החזקים מבין עולים אלה עשויים לעזוב אותן.

הממצאים לגבי ההגירה מעיירות הפיתוח ליישובים הקהילתיים מעוררים את השאלה האם יישובים אלה פוגעים בעיירות או שהם בולמים את מעבר האוכלוסיות החזקות מהן למרכז הארץ. שאלה זו אף מחדדת את ההבחנה בין "מצב העיירות" לבין "מצב הנגב והגליל".

מצד אחד ניתן לייחס ליישובים הקהילתיים פגיעה בעיירות הפיתוח משום שמשכו מהן את האוכלוסייה החזקה ביותר. אפשר לאפיין זאת כ"גריפת השמנת" – אף שהעוברים ליישובים הקהילתיים מהווים אחוז קטן מסך אוכלוסיית העיירות (אם כי בצפון מדובר באחוז ניכר מכלל עוזבי העיירות), הפער בין השכלתם לבין זו של הנשארים בעיירות (וזו של יתר העוזבים) בולט מאוד.

מצד שני ההשוואה בין הצפון לדרום עשויה להעיד כי היישובים הקהילתיים אינם "אשמים" בעזיבת העיירות כשלעצמה, הם רק מציעים חלופה הולמת באותו אזור לחלק מאלה שממילא החליטו לעזוב את העיירות. הבסיס לטענה זו הוא כדלקמן: בצפון יש מספר גדול של יישובים קהילתיים, מהם רבים שהוקמו בתקופת החקירה (למשל, המצפים). יישובים כאלה כמעט שלא היו קיימים באזור הדרום בתקופה זו.³³ אכן שיעור העוברים ליישובים קהילתיים מסך העוזבים גבוה בצפון במידה משמעותית מאשר בדרום. אולם אין עדות שיישובים אלה הגבירו את העזיבה: שיעור העזיבה הכולל גבוה הרבה יותר דווקא בדרום. לעומת זאת, שיעור העוזבים בצפון שעברו למרכז נמוך מאשר בדרום. ייתכן איפוא שהשפעתם העיקרית של היישובים הקהילתיים בצפון הייתה להשאיר חלק גדול יותר מעוזבי העיירות באזור לעומת המצב בדרום. טענה זו נסמכת על הדמיון בין הצפון והדרום במאפייני העיירות ועל ההבדלים בהיצע היישובים הקהילתיים ובזרמי ההגירה. אולם יש להתייחס אליה בזהירות משום שהיא משווה בין הצפון לדרום ולא בין הצפון עם יישובים קהילתיים ובלעדיהם. ראשית, ייתכן שבהעדר יישובים קהילתיים בצפון חלק מהמשפחות היה נשאר בעיירות, כך ששיעור עזיבתן שם היה נמוך עוד יותר. שנית, אפשר שהעובדה שחלק גדול יותר מעוזבי העיירות בצפון נשאר באזור במקום לעבור למרכז אינה קשורה רק ליישובים הקהילתיים אלא לגורמים אחרים המגדילים את כושר המשיכה של הגליל לעומת הנגב, כגון הקרבה היחסית למטרופולין חיפה, מרחקי הנסיעה הקצרים יותר בתוך הגליל, תנאי האקלים והנוף ועוד. בהקשר זה נציין שגם שיעורם של אלה שעזבו עיירת פיתוח בצפון אך עברו לעיירת פיתוח אחרת בצפון גבוה פי שלושה מאשר בדרום, בדומה ליחס בין שיעור העוברים ליישוב קהילתי בצפון ובדרום.

³¹ נזכיר את הממצא של אלפנדרי ושפר (1992) כי רבים מהמועסקים החזקים בעיירות הפיתוח לא גרים בהן.
³² על סדר היום הציבורי עלו לאחרונה מספר וויכוחים הן בדרום והן בצפון בין עיירות פיתוח לבין המועצות האזוריות הסמוכות לגבי תקבולי הארנונה של אזורי תעשייה או מסחר סמוכים.
³³ שלושת היישובים הקהילתיים החשובים בנגב (עומר, מיתר, להבים) נמצאים למעשה במרחק רב ממרבית עיירות הפיתוח בדרום.

בכל מקרה אין להסיק שהקמת יישובים קהילתיים היא המדיניות המיטבית שכן להקמתם של יישובים קטנים, מפוזרים ובבנייה צמודת קרקע יש חסרונות לא מבוטלים. האופי ההומוגני והסלקטיבי של חלקם שנוי אף הוא במחלוקת. הקמתם אינה פותרת את בעייתן של עיירות הפיתוח והיא עלולה להגביר את אי-השוויון הבין-יישובי באזור, כפי שמציין ליפשיץ (1986), ולהחריף תהליכי הפרדה (סגרגציה) בין אוכלוסיות חזקות וחלשות.

8. סיכום

בעבודה זו בחנו את היקפה ומאפייניה של ההגירה הפנימית בישראל בין השנים 1983-1995 וקשרנו אותה לשינויים משמעותיים שחלו בגודלה ובהרכבה של האוכלוסייה בכמה סוגי יישובים. המחקר התבסס על בסיס נתונים ייחודי המשלב מידע רב על מאפייני הפרטים והיישובים. הגבלת הניתוח למשפחות וסיווג היישובים לטיפוסים אפשרו לנו להצביע על מספר תופעות מרכזיות העולות מתוך שפע הנתונים.

היקף ההגירה הפנימית של משפחות בישראל הינו משמעותי. המהגרים צעירים, משכילים ומבוססים מאלה שאינם עוברים יישוב. עובדה זו כשלעצמה אינה חייבת להשפיע על מצבם היחסי של היישובים השונים, אם זרמי ההגירה בכל יישוב מאוזנים. אולם בעבודה זו הראינו באמצעות ניתוח היקפם והרכבם של המגיעים לכל יישוב והעוזבים אותו כי הזרמים אינם מאוזנים כמותית ואיכותית, וכי ההגירה פעלה להחלשתם של סוגי יישובים מסויימים ולחיזוקם של אחרים.

בהמשך העבודה התמקדנו במטרופולינים ובעיירות הפיתוח. מצאנו דמיון רב בין התהליכים שהתרחשו בשתי הקבוצות. שתיהן סבלו ממאזן הגירה שלילי כמותית ואיכותית: עזיבה נטו בהיקף משמעותי של אוכלוסייה חזקה – משפחות משכילות ומבוססות. בשני המקרים היה לפרבור תפקיד משמעותי בתהליך זה: החזקים מבין העוזבים, ואשר מהווים חלק לא מבוטל מסך העוזבים, עברו ליישובים קטנים, מבוססים והומוגניים יותר. תהליך דומה של פרבור התרחש איפוא הן במטרופולינים שמשפחות מבוססות עברו מהם לפרברים המבוססים הסמוכים והן בעיירות הפיתוח, שאיבדו אוכלוסייה חזקה במיוחד לטובת היישובים הקהילתיים שהתפתחו בעיקר בצפון הארץ ובהיקף קטן יותר גם בדרום.

עבודה זו התמקדה בתיעוד התהליכים ואפיונם ולא בניית השלכותיהם הרחבות יותר. אולם אלה תהליכים משמעותיים הראויים לדיון ציבורי והם מעוררים שאלות לגבי המדיניות שנקטה עד כה וזו הרצויה להמשך. המעבר של משפחות חזקות מיישובים עירוניים גדולים ובעלי אוכלוסייה מגוונת ליישובים קטנים והומוגניים מאיץ תהליכי התבדלות, מגביר את אי השוויון הבין-יישובי ובייחוד עלול לפעול להגדלת הפערים באיכות מערכת החינוך בין היישובים. זהו תהליך המזין את עצמו שכן ככל שאוכלוסיות חזקות עוזבות את הערים הגדולות (ועיירות הפיתוח) כך בסיס המס שלהן נפגע, יכולתן לספק שירותים בכלל וחינוך איכותי בפרט נחלשת, והדבר מעודד עוד אוכלוסיות חזקות לעזוב. לא בכדי התמקדנו בהגירת המשפחות – זו האוכלוסייה המתעניינת במיוחד באיכות מערכת החינוך ביישוב, וזו הקבוצה שלעתים קרובות נראה כי ראשי הערים חפצים ביקרה כבסיס הכרחי לאיתנות העיר. ראוי לשקול דברים אלה בעת גיבוש מדיניות ציבורית ביחס לפרבור וביחס להקמת יישובים קהילתיים חדשים הן במרכז והן בפריפריה. ניתן להצדיק מדיניות ממשלתית שתרוסן את תהליכי הפרבור ותתמוך בחיזוק הערים ועיירות הפיתוח לא רק משיקולים תכנוניים של שימור שטחים פתוחים, איכות הסביבה, ניצול יעיל של תשתיות ועוד, אלא גם לאור הממצאים לגבי תהליך ההפרדה בין אוכלוסיות חזקות לחלשות שהינו חלק בלתי נפרד מהפרבור והמעבר ליישובים קהילתיים.

- אלפנדרי ט., וד. שפר (1992). הגירה אל ומערי פיתוח בישראל, מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה, הטכניון.
- ברון מ., א. בן-ציון, ונ. כרמון (1990). "הערכת השפעות של הפרויקט לשיקום שכונות המצוקה בישראל על צמצום פערים בחברה הישראלית," **רבעון לכלכלה**, חוב' 143, עמ' 440-463.
- גבריאלי ס., מ. יוסטמן, וא. לוי (1986). "ניתוח משולב של תנועות ההגירה, ההשקעה, והאבטלה, ביישובים העירוניים באזורי הפיתוח בשנים 1975-1979," **רבעון לכלכלה**, חוב' 128, עמ' 513-521.
- גרדוס י. (1986). "ריכוזיות וביזור מרכזים ופריפריות והבעיה האזורית בישראל," **רבעון לכלכלה**, חוב' 128, עמ' 499-496.
- חושן מ. (1991). "ההגירה אל ירושלים וממנה," מכון ירושלים לחקר ישראל.
- ליפשיץ ג. (1986). "ההגירה אל הגליל, ממנו ובתוכו 1961-1983," **רבעון לכלכלה**, חוב' 130, עמ' 738-756.
- ליפשיץ ג. (1990). ערי הפיתוח – בסיס חדש לתכנון מדיניות, מכון ירושלים לחקר ישראל.
- ליפשיץ ג. (1993). "תהליכי ריכוז וביזור של אוכלוסייה – מגמות בישראל 1948-1992," **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**, יד', עמ' 250-272.
- ליפשיץ ג. וד. צ'מנסקי (1990). "היבטים כלכליים מרחביים של ההתיישבות החדשה בגליל," **רבעון לכלכלה**, חוב' 146, עמ' 279-293.
- קיפניס ב. (1983). "שדה הגירה צפון – המפנה בסוף עשור השבעים," בתוך שמואלי א., א. סופר, ונ. קליאוט, עורכים, **ארצות הגליל**, אוני' חיפה, עמ' 23-36.
- קמחי מ., חושן מ., וש. עוזיאלי (1989). "הגירה מירושלים – מאפייני העוזבים והסיבות לעזיבה," **עיר ואזור: כתב עת לשלטון מקומי, לתכנון ופיתוח עירוני ואזורי**, גליון 20-19, עמ' 91-104.
- קרקובר ש. ומ. שחר (2003). "איכות בית הספר במערך השיקולים למעבר מגורים פנים-עירוני," **אופקים בגאוגרפיה**, חוב' 56, עמ' 78-100.
- שוורץ ד. (1990). "פרופיל-עיר: סיווג חדש של ערי הפיתוח," **רבעון לכלכלה**, חוב' 145, עמ' 194-209.
- שחר א. וג. ליפשיץ (1980). "המערך המרחבי של ההגירה הבין-אזורית בישראל," **מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**, י"א, עמ' 153-177.
- Beenstock, M. (1999). "Internal Migration by Immigrants: Israel 1992-1994," **International Migration Review**, Vol. 33 (128), pp. 1098-1106.
- Beenstock, M. and D. Felsenstein (2005) "Mobility and Mean Reversion in the Dynamics of Regional Inequality" (mimeo).
- Borjas, G. (2000). "Economics of Migration," **International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences**, No. 3.4, Article No. 38.
- Gabriel, S., M. Justman, and A. Levy (1987). "Place to Place Migration in Israel: Estimates of a Logistic Model," **Regional Science and Urban Economics**, Vol. 17, p. 595-606.
- Justman, M., A. Levy and S. Gabriel (1988). "Internal Migration in Israel: Expected Risks and Returns," **Applied Economics**, Vol. 20, pp. 679-690.
- Lipshitz, G. (1991). "Internal Migration in Israel within a Core-Periphery Structure," **The Pennsylvania Geographer**, Vol. 29, pp. 34-35.

- Lipshitz, G. (1991). "Immigration and Internal Migration as a Mechanism of Polarization and Dispersion of Population and Development: The Israeli Example," **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 33, pp. 391-408.
- Lipshitz, G. (1993). "Internal Migration and Regional Development - Theoretical Framework and Trends in Israel," in Kahane R., **Rural and Regional Development in Israel in a Comparative Perspective**, Magness Press, Jerusalem.
- Lipshitz, G. (1996). "Core versus Periphery in Israel over Time: Inequality, Internal Migration and Immigration," in Gradus, Y. and G. Lipshitz, **The Mosaic of Israeli Geography**, Ben-Gurion University Press, Beer-Sheva.
- Portnov, B.A. (1998). "The Effect of Housing on Migrations in Israel: 1988-1994", **Journal of Population Economics**, Vol. 11, p. 379-394.
- Portnov, B.A. and E. Erell. (2003) "Inter-Regional Disparities in Israel: Data from the Census of Population and Housing, 1948-1995", Research Report, No. 2, Central Bureau of Statistics.
- Shachar, A. (1983). "Internal Migration: Determinants and Policies," in Cohen, E., **Comparative Social Dynamics**, Westview Press, Boulder.

נספחים

לוח נ' 1: טיפוס היישובים

מס' הגדרה	מס' היישובים	שמות היישובים	ביאור ¹
מטרופולינים			
101		ירושלים	
102		תל אביב	
103	7	בת ים, גבעת שמואל, גבעתיים, חולון, פתח תקוה, ראשון לציון, רמת גן	
104	5	חיפה והקריות	ק. אתא, ק. ביאליק, ק. ים, ק. מוצקין
200	5	ערים גדולות מרוחקות	אשדוד, אשקלון, באר שבע, חדרה, נתניה
ערים בינוניות קרובות			
			מרחק עד 25 ק"מ, 20,000-100,000 תושבים
301	9	הכנסה גבוהה	הוד השרון, הרצליה, יבנה, כפר סבא, נס ציונה, קרית אונו, רחובות, רמת השרון, רעננה
302	7	הכנסה נמוכה	ההכנסה נמוכה מהרף הנ"ל
פרברים (יישובים קטנים קרובים)			
			מרחק עד 35 ק"מ, 100-20,000 תושבים
401	160 / 178 מהם ב-95: 26 מעל 2,000 תושבים	הכנסה גבוהה	ההכנסה הממוצעת ביישוב גבוהה מהחציון של קבוצת כלל הפרברים
402	60 / 75 מהם ב-95: 19 מעל 2,000 תושבים	הכנסה נמוכה	ההכנסה נמוכה מהרף הנ"ל
500	21	עיירות פיתוח מרוחקות	צפון ודרום
600	305 / 330 מהם ב-95: 232 מושבים 92 כפריים וקהילתיים	יישובים קטנים מרוחקים	מרחק מעל 35 ק"מ, עד 20,000 תושבים (ישוב אחד מעל 20,000: פרדס חנה - 21,900)
700	5 / 6	יישובים חרדיים	ביתר עילית, בני ברק, כפר חב"ד, מתתיהו, עמנואל, קרית יערים
800	264 / 268	קיבוצים	
900	143 / 145 מהם ב-95: 136 מושבים 9 כפריים וקהילתיים	אחרים	קרובים (עד 35 ק"מ), הכנסה נמוכה
סך היישובים ²			993 / 1,058

1. "מרחק" – הינו המרחק האווירי של היישוב מן המטרופולין הקרוב ביותר.
 2. בקובץ היו ב-1995 1,100 יישובים יהודיים ומעורבים. מתוכם השמטנו 42 שצורת היישוב שלהם מוגדרת כ"מקומות".

נספח זה מתאר מספר סוגים של פרטים ומשקי בית שקיימים במדגם – מלבד הזוגות היציבים - ומסביר מדוע נמנענו מלנתח את מאפייני ההגירה שלהם בעבודה זו.

זוגות "צעירים": קבוצה זו מעניינת במיוחד בהנחה שלחנתונה מתלווה החלטה משמעותית של משק הבית החדש לגבי יישוב מגוריו למשך תקופה ארוכה. שיעורי ההגירה של זוגות בשלב זה של חייהם גבוהים במיוחד. ניתן לזהות בקובץ פרטים רבים שהתחתנו במהלך התקופה אולם כמה בעיות בנתונים מונעות בחינה שיטתית של החלטות ההגירה שלהם.³⁴

זוגות שנפרדו: ראש משק בית ובן זוגו שהשתייכו לאותו משק בית ב-1983 אך השתייכו לשני משקי בית נפרדים ב-1995: זוגות נשואים שהתגרשו ובני זוג אחרים שעברו לגור בנפרד. לא התייחסנו לפרטים אלה מכמה טעמים: איננו יודעים את מועד ההפרדות ומועד מעבר היישוב. לפיכך אין לדעת איזה משק בית החליט על המעבר: הזוג או הפרט; חל שינוי מהותי במאפייני משק הבית; ייתכן ששינוי מקום המגורים נובע במישרין מהגירושין ואינו קשור למשתנים הנבדקים בעבודה זו; במדגם יש מספר קטן יחסית של זוגות שנפרדו, בין היתר בגלל שיטת הדגימה.³⁵

יחידים: קבוצה זו כוללת את הפרטים אשר ב-1995 הם בני 18 או יותר, הם רווקים ואף אינם גרים עם בן זוג. בתוך קבוצה זו נבחין בשלוש תת-קבוצות:

יחיד_1: ילדים שיצאו מהבית. גרו אצל הוריהם ב-1983 אך גרו לבד (ולא עם בן זוג) ב-1995.

יחיד_2: רווקים שגרו לבד הן ב-1983 והן ב-1995.

יחיד_3: ילדים שגרו אצל הוריהם גם ב-1983 וגם ב-1995

ניתן לראות בכל הפרטים הללו אנשים עצמאיים לצורך ההחלטה על מקום המגורים. למרות זאת, לא נבחן את החלטות ההגירה שלהם מכמה טעמים. ב-1995 רובם צעירים בשלב שבו מקום המגורים שלהם אינו משקף החלטה מהותית להשתקע ביישוב אלא נסיבות זמניות כגון: שירות צבאי, לימודים אקדמיים, החלטה להמשיך לגור אצל ההורים (כפי שניתן לראות בלוח נ' 2- שלהלן, כ-80 אחוזים מהיחידים במדגם הם כאלה שגרו אצל ההורים הן ב-1983 והן ב-1995), נטייה של רווקים צעירים לגור ב"עיר הגדולה" משיקולים חברתיים וכד'. לגבי ילדים שגרים אצל הוריהם אף איננו יודעים את הכנסתם האמיתית. נימוקים אלה אינם בהכרח תקפים לגבי חלק מהרווקים שכבר ב-1983 גרו מחוץ לבית ההורים והם מבוגרים יותר. אולם מספרם במדגם קטן יחסית.

לוח נ' 2 מפרט את מספר הפרטים במדגם השייכים לכל אחד מסוגי משקי הבית שהגדרנו.

³⁴ קבוצה אחת כוללת פרטים שהשתייכו למשקי בית שונים ב-1983 אך ב-1995 שייכים לאותו משק בית ומהווים ראש משק בית ובן זוגו (הגדרה זו אינה כוללת זוגות שהתחתנו לאחר 1983 אך נפרדו לפני 1995). ביחס לקבוצה זו קיימות שתי בעיות בנתונים: א. למרות שבמדגם יש כ-13 אלף פרטים שהתחתנו לאחר 1983 והם עדיין נשואים לאותו בן זוג ב-1995, מעל ל-80% מהם מופיעים במדגם המשולב ללא בן הזוג שלהם (משום שהוא לא נפקד ב-1983). לפיכך בפועל יש תצפיות (על שני בני הזוג) רק עבור 1,172 זוגות כאלה. ב. הקובץ כולל את שנת הנישואין ואת מקום המגורים ב-1983 וב-1995, אך איננו יודעים את השנה שבה הפרטים עברו יישוב ולכן איננו יכולים לזהות האם החלטת ההגירה התקבלה על ידי בני הזוג בהיותם משק בית אחד או מוקדם יותר על ידי כל אחד מהם בנפרד. אפשרות אחרת שבדקנו היא להעזר בשאלה במפקד 1995 לגבי יישוב המגורים ב-1990. בעזרת נתון זה אפשר להשוות את מקום המגורים ב-1983 וב-1990 או ב-1990 של זוגות שהתחתנו לאחרונה. אולם יישוב המגורים ב-1990 מדווח עבור מספר קטן מאוד של פרטים.

³⁵ נניח שהזוג נדגם ב-1983, אך ב-1995 נדגם רק הבעל, החי עתה בנפרד. הקובץ יכלול נתונים על הבעל בשתי השנים אך האישה לא תופיע בו כלל.

לוח נ' 2: קובץ הנתונים – מספר תצפיות וסוגי משקי הבית

מס' תצפיות		
פרטים	זוגות / משקי בית	
120,936		הקובץ הגולמי
81,517		הקובץ המנוכה ¹
35,836	17,918	בני זוג במשפחות מתמידות
35,524	17,762	מזה: זוגות שגרו לבד ב-83 וב-95 ²
312	156	זוגות שב-83 גרו אצל ההורים וב-95 לבד
384		זוגות שנפרדו
13,107		זוגות צעירים – "התחתנו" לאחר 83
2,344		מזה: יש נתונים על 2 בני הזוג
10,763		יש נתונים רק על אחד מבני הזוג ³
15,185		יחידים
		שהגדרנו (יחיד_1, 2, 3)
2,226		מזה: יחיד_1 ("ילדים שיצאו מהבית") גרו אצל ההורים ב-83, אך גרו לבד ב-95
536		יחיד_2 (רווקים) רווקים שגרו לבד ב-83 וגם ב-95
12,423		יחיד_3 ("ילדים שנשארו בבית") גרו אצל ההורים גם ב-83 וגם ב-95
14,668		בלתי מסווגים⁴
79180		סך קבוצות ראשיות
-12		חפיפה בין מתחתנים לנפרדים
2,349		בני זוג המשתייכים למשפחות מתמידות ולא נכללו בקבוצה זו ⁵
81,517		סך 3 הנ"ל
		המדגם המשמש בעבודה זו
34,398	17,199	בני זוג במשפחות מתמידות ללא קיבוצים⁶

1. בניכוי לא יהודים, ילדים ב-1995, חריגים ובלתי סבירים.
2. לא כולל זוגות מבוגרים שב-83 גרו לבד וב-95 אצל ילדיהם.
3. פרטים שהתחתנו ב-1983 או אחרי כן, ב-1995 הם עדיין נשואים, אך יש לנו נתונים ב-1995 רק על אחד מבני הזוג. מהם 10,406 רווקים שהתחתנו ו-357 גרושים שהתחתנו (התגרשו לפני 83, התחתנו שוב ב/אחרי 83).
4. בלתי מסווגים לפי מצב משפחתי ב-95: נשוי=3,550, גרוש=2,930, אלמן=5,895, רווק=2,293.
5. בני זוג המשתייכים למשפחות מתמידות אך לא נכללו בקבוצה זו. כמה סיבות לכך: א. הורים מבוגרים שב-95 גרו אצל ילדיהם. ב. יש תצפית רק על אחד מבני הזוג (סיבות אפשריות: אחד מבני הזוג בחו"ל, בני הזוג פרודים – נשואים אך גרים בנפרד). ג. יש טעות במספר משק הבית ב-83 או ב-95. שני בני הזוג נמצאים במדגם אך לא זווגו לאותו מ"ב, למשל כי כל אחד מבני הזוג קיבל מס' מ"ב שונה ב-83 (או ב-95).
6. וללא 2 זוגות שגרו ב"מקומות".

לוח נ' 3: ההסתברות לעבור יישוב - רגרסיות probit

-0.008 (-6.26)	-0.009 (-7.39)	-0.008 (-6.44)	-0.013 (-12.42)	ותק נישואים ב-83
0.000 (3.06)	0.000 (5.02)	0.000 (3.09)	0.000 (8.23)	ותק נישואים ב-83 בריבוע
0.011 (10.98)	0.012 (11.35)	0.011 (10.95)	0.012 (11.96)	השכלה ב-95
-0.020 (-5.70)		-0.020 (-6.29)		מס' נפשות במשק הבית ב-83
		0.000 (0.02)	-0.010 (-3.06)	מס' נפשות במשק הבית ב-95
-0.001 (-0.10)	0.039 (4.10)			נפשות 95 / נפשות 83
0.000 (2.68)	0.000 (2.48)	0.000 (2.68)	0.000 (2.56)	הכנסת משק הבית ב-83
0.016 (2.49)	0.000 (0.05)	0.015 (2.25)	0.022 (3.27)	צפיפות דיר ב-83 (נפשות לחדר)
-0.001 (-3.25)	-0.001 (-3.16)	-0.001 (-3.25)	-0.001 (-3.10)	מס' שבועות עבודה בשנה ב-83
0.008 (2.21)	0.009 (2.47)	0.008 (2.21)	0.009 (2.39)	הכנסת היישוב ב-83
-0.000 (-2.17)	-0.000 (-2.37)	-0.000 (-2.17)	-0.000 (-2.32)	הכנסת היישוב ב-83 בריבוע
0.000 (2.48)	0.000 (3.09)	0.000 (2.49)	0.000 (2.70)	אוכל' היישוב ב-83
-0.000 (-4.38)	-0.000 (-4.91)	-0.000 (-4.39)	-0.000 (-4.60)	אוכל' היישוב ב-83 בריבוע
0.08	0.07	0.08	0.07	Pseudo R ²
13,593	13,593	13,593	13,593	מס' תצפיות (משפחות)

z סטטיסטי בסוגריים.

המקדמים – התרומה השולית של גידול במשתנה להגדלת ההסתברות של משפחה ממוצעת להגר. המדגם כולל "משפחות מתמידות" בלבד. הושמט כל מי שגר ביש"ע לפחות באחת מהשנים 1983 ו-1995. הכנסת משק הבית והיישוב – באלפי ש"ח. אוכלוסיית היישוב – באלפים. מאפייני יישוב – יישוב המוצא ב-83.

לוח נ-4.1: מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את ירושלים¹

עברו ל-				
(4)	(3)	(2)	(1)	
פרברים מבוססים (401)				
באזור ירושלים				
0.022 (0.17)	-0.022 (-0.18)		0.058 (0.56)	השכלה
0.000 (1.11)	0.013 (1.31)	0.013 (1.30)		הכנסה
0.210 (0.56)	0.343 (1.21)	0.344 (1.21)	0.386 (1.46)	גיל
-0.002 (-0.31)	-0.004 (-1.00)	-0.004 (-0.99)	-0.004 (-1.03)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
פרברים מבוססים (401, 301)				
במרכז				
0.093 (0.68)	0.052 (0.41)		0.174 (1.52)	השכלה
0.000 (0.94)	0.011 (1.09)	0.012 (1.18)		הכנסה
-0.083 (-0.23)	-0.036 (-0.14)	-0.045 (-0.17)	-0.058 (-0.23)	גיל
0.002 (0.45)	0.001 (0.31)	0.001 (0.33)	0.002 (0.46)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
יישובים ביו"ש				
-0.190 (-1.60)	-0.225 (-2.12)		-0.155 (-1.64)	השכלה
0.000 (0.83)	0.009 (1.00)	0.007 (0.70)		הכנסה
0.250 (0.76)	0.258 (1.03)	0.192 (0.80)	0.232 (0.97)	גיל
-0.003 (-0.65)	-0.004 (-1.08)	-0.002 (-0.73)	-0.003 (-0.96)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
יישובים אחרים				
-0.079 (0.60)	-0.118 (0.99)		0.000 (0.00)	השכלה
0.000 (0.41)	0.006 (0.57)	0.005 (0.44)		הכנסה
-0.074 (-0.21)	-0.012 (-0.04)	-0.020 (-0.08)	-0.076 (-0.31)	גיל
0.002 (0.33)	0.000 (0.04)	0.000 (0.12)	0.001 (0.40)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
144 33.77	146 28.72	146 16.12	169 34.76	תצפיות LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

1. קבוצת הבסיס: העוזבים ליישוב במטרופולין אחר.
2. משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.

לוח נ' 4.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את ירושלים

(4)	(3)	(2)	(1)	חלופה ¹
8.59 (0.28)	6.92 (0.14)	6.87 (0.08)	8.62 (0.03)	Chi ² Prob. פרברים מבוססים (401) באזור ירושלים
4.25 (0.75)	3.04 (0.55)	2.93 (0.40)	3.41 (0.33)	Chi ² Prob. פרברים מבוססים (301), במרכז (401)
8.03 (0.33)	6.28 (0.18)	1.77 (0.62)	3.35 (0.34)	Chi ² Prob. יישובים ביו"ש
3.49 (0.84)	1.32 (0.86)	0.36 (0.95)	0.50 (0.92)	Chi ² Prob. יישובים אחרים
10.18 (0.04)	11.19 (0.02)		14.96 (0.00)	Chi ² Prob. מאפיין ² השכלה
1.87 (0.76)	2.20 (0.70)	2.87 (0.58)		Chi ² Prob. הכנסה
2.45 (0.65)	4.02 (0.40)	3.69 (0.45)	6.85 (0.14)	Chi ² Prob. גיל
2.65 (0.62)	4.10 (0.39)	3.49 (0.48)	6.42 (0.17)	Chi ² Prob. גיל ²
0.60 (0.96)				Chi ² Prob. מס' נפשות במשק הבית
2.69 (0.61)				Chi ² Prob. צפיפות דיור
1.50 (0.83)				Chi ² Prob. שבועות עבודה

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופת הבסיס – יישוב במטרופולין אחר.

2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.

לוח נ-5.1: מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את תל-אביב¹

(4)	(3)	(2)	(1)	עברו ל-
0.485 (5.10)	0.501 (5.79)		0.437 (6.53)	ערים בינוניות, הכנסה גבוהה (301) במרכז השכלה
0.000 (0.81)	0.000 (1.44)	0.000 (3.11)		הכנסה
-0.146 (-0.98)	-0.148 (-1.21)	-0.063 (-0.60)	0.003 (0.03)	גיל
0.002 (1.08)	0.002 (1.42)	0.001 (0.45)	0.000 (0.29)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.310 (2.33)	0.378 (3.15)		0.294 (3.08)	פרברים, הכנסה גבוהה (401) במרכז השכלה
0.000 (1.50)	0.000 (1.93)	0.000 (3.33)		הכנסה
0.464 (1.19)	-0.123 (-0.49)	-0.029 (-0.12)	0.071 (0.35)	גיל
-0.007 (-1.28)	0.001 (0.20)	-0.001 (-0.25)	-0.001 (-0.53)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.065 (0.50)	0.138 (1.12)		0.165 (1.46)	ערים בינוניות ופרברים, הכנסה נמוכה (302, 402), במרכז השכלה
0.000 (1.01)	0.000 (1.36)	0.000 (2.10)		הכנסה
0.198 (0.55)	0.079 (0.29)	0.031 (0.12)	0.125 (0.47)	גיל
-0.004 (-0.75)	-0.002 (-0.49)	-0.001 (-0.39)	-0.002 (-0.64)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.258 (2.65)	0.310 (3.21)		0.330 (4.10)	יישובים אחרים השכלה
0.000 (0.60)	0.000 (0.83)	0.000 (1.98)		הכנסה
-0.045 (-0.25)	-0.092 (-0.63)	-0.083 (-0.61)	-0.008 (-0.06)	גיל
0.001 (0.23)	0.001 (0.71)	0.001 (0.51)	0.000 (0.17)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
196 103.11	203 81.25	203 28.44	256 80.88	תצפיות LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

1. קבוצת הבסיס: העוזבים ליישוב אחר במטרופולין גוש דן.

2. משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.

לוח נ' 5.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את תל-אביב

(4)	(3)	(2)	(1)	חלופה ¹
41.75 (0.00)	39.22 (0.00)	10.28 (0.02)	43.37 (0.00)	Chi ² Prob. ערים בינוניות, הכנסה גבוהה (301) במרכז
22.13 (0.00)	18.75 (0.00)	13.78 (0.00)	12.96 (0.00)	Chi ² Prob. פרברים, הכנסה גבוהה (401) במרכז
7.06 (0.42)	6.02 (0.20)	6.29 (0.10)	4.45 (0.22)	Chi ² Prob. ערים בינוניות ופרברים, הכנסה נמוכה (302, 402), במרכז
12.47 (0.09)	12.66 (0.01)	4.25 (0.24)	17.55 (0.00)	Chi ² Prob. יישובים אחרים
27.60 (0.00)	35.52 (0.00)		45.54 (0.00)	Chi ² Prob. מאפיין ² השכלה
2.92 (0.57)	4.02 (0.40)	11.35 (0.02)		Chi ² Prob. הכנסה
3.17 (0.53)	1.86 (0.76)	0.64 (0.96)	0.34 (0.99)	Chi ² Prob. גיל
3.83 (0.43)	2.55 (0.63)	0.69 (0.95)	0.86 (0.93)	Chi ² Prob. גיל ²
10.62 (0.03)				Chi ² Prob. מס' נפשות במשק הבית
1.45 (0.84)				Chi ² Prob. צפיפות דיור
10.11 (0.04)				Chi ² Prob. שבועות עבודה

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופות הבסיס – יישוב אחר במטרופולין גוש דן.

2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתנה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.

לוח: נ' 6.1: מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את גוש-דן
(לא כולל משפחות שעזבו את תל-אביב)¹

עברו ל-				
(4)	(3)	(2)	(1)	תל-אביב
0.080 (1.33)	0.105 (1.77)		0.115 (2.24)	השכלה
0.000 (0.74)	0.000 (0.59)	0.000 (0.01)		הכנסה
0.152 (1.19)	0.078 (0.83)	0.059 (0.63)	0.061 (0.72)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
ערים בינוניות, הכנסה גבוהה (301) במרכז				
0.137 (3.06)	0.149 (3.37)		0.180 (4.60)	השכלה
0.000 (1.32)	0.000 (1.42)	0.000 (2.58)		הכנסה
0.006 (0.06)	0.022 (0.30)	0.000 (0.00)	0.010 (0.15)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
פרברים, הכנסה גבוהה (401) במרכז				
0.298 (4.61)	0.324 (5.12)		0.336 (5.93)	השכלה
0.000 (0.65)	0.000 (0.43)	0.000 (1.98)		הכנסה
0.241 (1.23)	0.301 (1.92)	0.301 (1.89)	0.264 (1.84)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
פרברים הכנסה גבוהה (401) ביו"ש				
0.047 (0.61)	0.032 (0.43)		0.086 (1.32)	השכלה
0.000 (1.74)	0.000 (1.45)	0.000 (1.92)		הכנסה
0.044 (0.22)	0.075 (0.45)	0.060 (0.36)	0.060 (0.44)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
ערים בינוניות ופרברים, הכנסה נמוכה (302, 402) במרכז				
-0.037 (-0.54)	-0.024 (-0.36)		-0.020 (-0.36)	השכלה
0.000 (0.10)	0.000 (0.18)	0.000 (0.10)		הכנסה
0.062 (0.40)	-0.004 (-0.04)	-0.005 (-0.04)	0.010 (0.10)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
יישובים אחרים				
0.109 (1.96)	0.102 (1.86)		0.098 (2.02)	השכלה
0.000 (0.46)	0.000 (0.97)	0.000 (0.42)		הכנסה
0.074 (0.66)	-0.005 (-0.06)	-0.023 (-0.28)	-0.058 (-0.77)	גיל
Yes	No	No	No	בקרה ²
646 98.11	658 81.19	658 45.63	780 92.84	תצפיות LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

- קבוצת הבסיס: העוזבים ליישוב אחר במטרופולין גוש דן (פרט לת"א).
- משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.

לוח נ' 6.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את גוש-דן
(לא כולל משפחות שעזבו את תל-אביב)

				חלופה ¹
(4)	(3)	(2)	(1)	
15.46 (0.031)	8.83 (0.07)	5.72 (0.13)	11.54 (0.01)	Chi ² תל-אביב Prob.
19.49 (0.01)	18.13 (0.00)	7.45 (0.06)	21.72 (0.00)	Chi ² ערים בינוניות, הכנסה גבוהה (301) במרכז Prob.
35.32 (0.00)	34.19 (0.00)	9.45 (0.02)	40.71 (0.00)	Chi ² פרברים, הכנסה גבוהה (401) במרכז Prob.
8.45 (0.29)	6.23 (0.18)	7.17 (0.07)	6.38 (0.09)	Chi ² פרברים הכנסה גבוהה (401) ביו"ש Prob.
3.56 (0.83)	2.38 (0.67)	2.26 (0.52)	4.56 (0.21)	Chi ² ערים בינוניות ופרברים, הכנסה נמוכה (402, 302), במרכז Prob.
8.27 (0.31)	5.42 (0.25)	1.94 (0.58)	7.41 (0.06)	Chi ² יישובים אחרים Prob.
				מאפיין ²
27.59 (0.00)	33.02 (0.00)		47.48 (0.00)	Chi ² השכלה Prob.
5.98 (0.43)	6.23 (0.40)	11.07 (0.09)		Chi ² הכנסה Prob.
3.00 (0.81)	4.49 (0.61)	4.42 (0.62)	5.21 (0.52)	Chi ² גיל Prob.
3.45 (0.75)	4.79 (0.57)	5.28 (0.51)	6.32 (0.39)	Chi ² גיל ² Prob.
5.92 (0.43)				Chi ² מס' נפשות במשק הבית Prob.
10.01 (0.12)				Chi ² צפיפות דיור Prob.
4.22 (0.65)				Chi ² שבועות עבודה Prob.

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופות הבסיס – יישוב אחר במטרופולין גוש-דן (פרט לתי"א).
2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.

לוח נ-7.1: מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את חיפה והקריות¹

(4)	(3)	(2)	(1)	עברו ל-
0.300 (2.78)	0.290 (2.80)		0.251 (2.76)	ת"א וגוש דן השכלה
0.000 (0.87)	0.000 (1.13)	0.000 (0.30)		הכנסה
-0.156 (-0.80)	-0.196 (-1.31)	-0.238 (-1.62)	-0.313 (-2.30)	גיל
0.002 (1.02)	0.003 (1.63)	0.003 (1.79)	0.004 (2.59)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.395 (5.51)	0.383 (5.51)		0.364 (5.90)	פרברים, הכנסה גבוהה (401) בצפון השכלה
0.000 (0.49)	0.000 (0.40)	0.000 (2.43)		הכנסה
-0.307 (-1.80)	-0.127 (-0.98)	-0.155 (-1.26)	-0.109 (-0.92)	גיל
0.003 (1.68)	0.001 (0.91)	0.001 (0.94)	0.001 (0.86)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.141 (1.48)	0.126 (1.39)		0.085 (1.07)	פרברים, הכנסה נמוכה (402) בצפון השכלה
0.000 (0.27)	0.000 (0.01)	0.000 (0.51)		הכנסה
-0.032 (-0.13)	0.061 (0.32)	0.033 (0.17)	0.011 (0.07)	גיל
0.000 (0.12)	-0.001 (-0.35)	-0.001 (-0.26)	-0.000 (-0.12)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
0.108 (1.58)	0.132 (2.00)		0.131 (2.38)	יישובים אחרים השכלה
0.000 (1.10)	0.000 (0.62)	0.000 (1.42)		הכנסה
0.086 (0.52)	-0.140 (-1.19)	-0.170 (-1.45)	-0.114 (-1.13)	גיל
-0.001 (-0.46)	0.002 (1.12)	0.002 (1.28)	0.001 (1.16)	גיל ²
Yes	No	No	No	בקרה ²
284 79.99	288 57.28	288 18.06	328 58.55	תצפיות LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

1. קבוצת הבסיס: העוזבים ליישוב אחר במטרופולין חיפה והקריות.

2. משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.

לוח נ'-7.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את חיפה והקריות

(4)	(3)	(2)	(1)	חלופה ¹
16.93 (0.018)	12.26 (0.02)	5.34 (0.15)	13.68 (0.00)	Chi ² ת"א וגוש דן Prob.
38.14 (0.00)	35.82 (0.00)	9.20 (0.03)	37.85 (0.00)	Chi ² פרברים, הכנסה גבוהה (401) בצפון Prob.
3.26 (0.86)	2.57 (0.63)	0.72 (0.87)	1.70 (0.64)	Chi ² פרברים, הכנסה נמוכה (402) בצפון Prob.
13.80 (0.05)	7.63 (0.11)	4.15 (0.25)	7.18 (0.07)	Chi ² יישובים אחרים Prob.
32.38 (0.00)	32.46 (0.00)		36.87 (0.00)	Chi ² מאפיין ² השכלה Prob.
2.52 (0.64)	2.16 (0.71)	6.88 (0.14)		Chi ² הכנסה Prob.
4.51 (0.34)	3.19 (0.53)	4.66 (0.32)	5.86 (0.21)	Chi ² גיל Prob.
4.12 (0.39)	3.77 (0.44)	4.47 (0.35)	7.20 (0.13)	Chi ² גיל ² Prob.
4.44 (0.35)				Chi ² מס' נפשות במשק הבית Prob.
8.43 (0.08)				Chi ² צפיפות דיור Prob.
6.44 (0.17)				Chi ² שבועות עבודה Prob.

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופות הבסיס – יישוב אחר במטרופולין חיפה והקריות.
2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתנה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.

לוח נ' 8: ההסתברות לעזוב עיירת פיתוח - רגרסיות probit

העיירות בדרום			העיירות בצפון			כל העיירות (צפון ודרום)		
0.007 (1.08)	0.006 (0.79)	0.006 (0.87)	-0.006 (-1.16)	-0.008 (-1.52)	-0.007 (-1.36)	-0.002 (-0.51)	-0.001 (-0.36)	ותק נישואים ב-83
-0.000 (-1.51)	-0.000 (-1.29)	-0.000 (-1.19)	0.000 (0.45)	0.000 (0.53)	0.000 (0.69)	-0.000 (-0.52)	-0.000 (-0.36)	ותק נישואים ב-83 בריבוע
0.012 (2.47)		0.008 (1.47)	0.012 (3.06)		0.011 (2.32)		0.008 (2.31)	השכלה ב-83
-0.050 (-3.85)	-0.050 (-3.50)	-0.049 (-3.43)	-0.003 (-0.36)	-0.013 (-1.31)	-0.007 (-0.67)	-0.022 (-2.75)	-0.019 (-2.36)	מס' נפשות במה"ב ב-83
	0.001 (2.35)	0.001 (1.52)		0.001 (1.75)	0.000 (0.83)	0.001 (2.85)	0.001 (1.76)	הכנסת מה"ב ב-83
-0.020 (-0.70)	-0.024 (-0.73)	-0.018 (-0.55)	-0.010 (-0.45)	-0.022 (-0.84)	-0.014 (-0.56)	-0.016 (-0.84)	-0.011 (-0.55)	צפיפות דירור
-0.001 (-0.97)	-0.001 (-1.33)	-0.001 (-1.33)	-0.001 (-2.26)	-0.001 (-1.58)	-0.001 (-1.67)	-0.001 (-2.01)	-0.001 (-2.06)	מס' שבועות עבודה בשנה
0.232 (3.81)	0.226 (3.47)	0.231 (3.55)	0.027 (0.47)	0.049 (0.78)	0.049 (0.79)	0.085 (2.73)	0.084 (2.73)	הכנסת היישוב ב-83
-0.004 (-3.62)	-0.004 (-3.31)	-0.004 (-3.40)	-0.000 (-0.30)	-0.001 (-0.65)	-0.001 (-0.66)	-0.001 (-2.42)	-0.001 (-2.42)	הכנסת היישוב ב-83 בריבוע
-0.045 (-3.28)	-0.047 (-3.21)	-0.046 (-3.18)	-0.016 (-1.72)	-0.017 (-1.65)	-0.020 (-1.94)	-0.036 (-4.70)	-0.037 (-4.85)	אוכי היישוב ב-83
0.001 (2.54)	0.001 (2.51)	0.001 (2.46)	0.000 (1.32)	0.000 (1.32)	0.000 (1.60)	0.001 (4.24)	0.001 (4.38)	אוכי היישוב ב-83 בריבוע
0.14	0.14	0.15	0.08	0.07	0.08	0.09	0.09	Pseudo R ²
595	513	513	805	713	713	1,226	1,226	מס' תצפיות

z סטטיסטי בסוגריים.

המקדמים – התרומה השולית של גידול במשתנה להגדלת ההסתברות של משפחה ממוצעת לעזוב עיירת פיתוח. המשתנה המוסבר: 0=אם נשאר בעיירת פיתוח (גם אם עבר לעיירת פיתוח אחרת); 1=אם ב-83 גר בעיירת פיתוח וב-95 גר ביישוב שאינו עיירת פיתוח.

המדגם כולל "משפחות מתמידות" בלבד. הושמט כל מי שגר בישי"ע לפחות באחת מהשנים 1983 ו-1995.

בכל הספיקציות שבדקנו להשכלה ב-95 אין השפעה מובהקת.

הכנסת משק הבית והיישוב – באלפי ש"ח. אוכלוסיית היישוב – באלפים.

מאפייני יישוב – יישוב המוצא ב-83.

לוח: נ' -9.1: אמידת מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את עיירות הפיתוח בצפון¹

(4)	(3)	(2)	(1)	עברו ל-
				יישובים קהילתיים
				600,401 בצפון
0.098	0.121		0.119	² השכלה
(0.80)	(1.09)		(1.15)	
0.000	0.000	0.000		הכנסה
(0.63)	(0.60)	(0.22)		
2.556	2.506	2.496	1.872	גיל
(2.18)	(2.24)	(2.25)	(1.94)	
-0.043	-0.043	-0.043	-0.033	גיל ²
(-2.18)	(-2.25)	(-2.27)	(-2.01)	
Yes	No	No	No	³ בקרה
				מרכז הארץ⁴
				² השכלה
0.149	0.109		0.091	
(1.63)	(1.37)		(1.25)	
0.000	0.000	0.000		הכנסה
(1.36)	(0.89)	(0.48)		
-0.128	0.127	0.092	0.105	גיל
(-0.60)	(0.76)	(0.56)	(0.66)	
0.002	-0.001	-0.001	-0.001	גיל ²
(0.71)	(-0.61)	(-0.47)	(-0.54)	
Yes	No	No	No	³ בקרה
				יישובים אחרים
				² השכלה
0.036	0.081		0.077	
(0.31)	(0.82)		(0.82)	
0.000	0.000	0.000		הכנסה
(0.54)	(0.64)	(0.38)		
0.800	0.521	0.518	0.434	גיל
(1.52)	(1.32)	(1.29)	(1.17)	
-0.012	-0.008	-0.008	-0.007	גיל ²
(-1.52)	(-1.31)	(-1.32)	(-1.19)	
Yes	No	No	No	³ בקרה
107	109	109	118	תצפיות
33.39	25.84	23.30	26.42	LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

- קבוצת הבסיס: העוזבים ליישובים אחרים (לא קהילתיים) בצפון (כולל לעיירת פיתוח אחרת).
- השכלה – ב-83 (השפעת ההשכלה ב-95 אינה מובהקת).
- משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.
- כל היישובים במחוזות תל אביב והמרכז.

לוח נ'-9.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את עיירות הפיתוח בצפון

(4)	(3)	(2)	(1)	חלופה ¹
5.46 (0.60)	6.13 (0.19)	5.21 (0.16)	5.80 (0.12)	Chi ² Prob. יישובים קהילתיים (401), 600 בצפון
7.27 (0.40)	2.75 (0.60)	0.90 (0.82)	2.10 (0.55)	Chi ² Prob. מרכז הארץ
3.56 (0.83)	2.70 (0.61)	1.79 (0.62)	2.52 (0.47)	Chi ² Prob. יישובים אחרים
2.89 (0.41)	2.42 (0.49)		2.26 (0.52)	Chi ² Prob. מאפיין ² השכלה
1.92 (0.59)	1.01 (0.80)	0.29 (0.96)		Chi ² Prob. הכנסה
7.44 (0.06)	6.54 (0.09)	6.38 (0.09)	4.97 (0.17)	Chi ² Prob. גיל
7.58 (0.06)	6.58 (0.09)	6.58 (0.09)	5.27 (0.15)	Chi ² Prob. גיל ²
5.41 (0.14)				Chi ² Prob. מס' נפשות במשק הבית
2.40 (0.49)				Chi ² Prob. צפיפות דיור
0.29 (0.96)				Chi ² Prob. שבועות עבודה

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופות הבסיס – יישובים אחרים (לא קהילתיים) בצפון.
2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.

לוח נ' 10.1: מודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את עיירות הפיתוח בדרום¹

(4)	(3)	(2)	(1)	עברו ל-
				קהילתיים (600) בדרום
0.393 (2.34)	0.387 (2.25)		0.489 (3.07)	² השכלה
0.000 (1.42)	0.000 (0.88)	0.000 (2.18)		הכנסה
0.345 (0.68)	-0.098 (-0.23)	-0.012 (-0.03)	-0.035 (-0.09)	גיל
-0.004 (-0.55)	0.001 (0.19)	-0.001 (-0.09)	0.001 (0.10)	גיל ²
Yes	No	No	No	³ בקרה
				מרכז הארץ⁴
0.148 (1.53)	0.168 (1.82)		0.195 (2.43)	² השכלה
0.000 (1.26)	0.000 (0.64)	0.000 (1.74)		הכנסה
-0.312 (-1.18)	-0.278 (-1.26)	-0.264 (-1.25)	-0.268 (-1.45)	גיל
0.005 (1.38)	0.004 (1.43)	0.004 (1.32)	0.004 (1.62)	גיל ²
Yes	No	No	No	³ בקרה
				יישובים אחרים
0.420 (2.95)	0.397 (3.08)		0.414 (3.64)	² השכלה
0.000 (0.74)	0.000 (0.26)	0.000 (1.33)		הכנסה
-0.288 (-0.81)	-0.336 (-1.23)	-0.258 (-1.01)	-0.233 (-0.97)	גיל
0.004 (0.94)	0.004 (1.25)	0.003 (0.86)	0.003 (0.94)	גיל ²
Yes	No	No	No	³ בקרה
102 42.47	107 25.66	107 11.69	131 27.89	תצפיות LR

Z סטטיסטי בסוגריים.

1. קבוצת הבסיס: העוזבים ליישובים אחרים (לא קהילתיים) בדרום (כולל לב"ש, אשדוד ואשקלון ולעיירת פיתוח אחרת).

2. השכלה – ב-83 (השפעת ההשכלה ב-95 אינה מובהקת).

3. משתני הבקרה הנוספים: מספר הנפשות במשק הבית ב-83, צפיפות הדיור (מספר הנפשות לחדר) ב-83, ומספר שבועות העבודה בשנה האחרונה.

4. כל היישובים במחוזות תל אביב והמרכז.

לוח נ' 10.2: מבחני השערות למודל Multinomial Logit עבור משפחות שעזבו את עיירות הפיתוח בדרום

חלופה ¹	(1)	(2)	(3)	(4)
קהילתיים (600) בדרום	9.72 (0.02)	5.21 (0.16)	8.51 (0.07)	12.74 (0.08)
מרכז הארץ	7.01 (0.07)	4.15 (0.25)	6.51 (0.16)	8.22 (0.31)
יישובים אחרים	13.68 (0.00)	3.00 (0.39)	10.88 (0.03)	16.47 (0.02)
מאפיין ² השכלה	16.46 (0.00)		10.80 (0.01)	10.48 (0.01)
הכנסה		5.40 (0.14)	1.60 (0.66)	2.52 (0.47)
גיל	2.35 (0.50)	1.97 (0.58)	2.14 (0.54)	2.81 (0.42)
גיל ²	2.84 (0.42)	2.11 (0.55)	2.53 (0.47)	3.19 (0.36)
מס' נפשות במשק הבית				4.92 (0.18)
צפיפות דיור				6.21 (0.10)
שבועות עבודה				6.95 (0.07)

1. השערת האפס במבחנים לחלופות היא כי אין הבדל בין הבוחרים להגר לחלופות אלו, לבין העוברים לחלופת הבסיס – יישובים אחרים (לא קהילתיים) בדרום.
2. השערת האפס למאפיינים היא שמשנתה זה אינו שונה באופן מובהק בין החלופות.